

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра педагогічної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____

(підпис) (прізвище, ініціали)

« ____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2024 р.

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У
ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Кваліфікаційна робота студентки
психолого-педагогічного факультету
групи ЗПО-м-23
першого (магістерського) рівня
спеціальності 013 Початкова освіта
Куліш Марини Віталіївни

Керівник:

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри початкової освіти
Кучер С.Л.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів ____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2024

Запевнення

Я, Куліш Марина Віталіївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ПІДХОДИ В ОСВІТІ ДО ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ЯК КЛЮЧОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	
1.1. Поняття «фінансова грамотність» та його компоненти	9
1.2. Освітні можливості формування фінансової компетентності як ключової навички в школі та сім'ї.....	21
1.3. Особливості змісту інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для формування фінансової грамотності учнів початкової школи	33
Висновки до розділу 1.....	44
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»	
2.1. Діагностика вихідного рівня фінансової грамотності молодших школярів.....	46
2.2. Методика формування фінансової грамотності молодших школярів в інтегрованому курсі «Я досліджую світ»	55
2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи з формування фінансової грамотності молодших школярів	69
Висновки до розділу 2.....	73
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	77
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зміни у розвитку фінансової системи України, які відбувалися з отриманням незалежності нашої держави, досить поверхнево розумілися багатьма громадянами. Внаслідок цього в наші дні постала проблема фінансової грамотності людей старшого віку і молоді. Не можна стверджувати, що фінансова грамотність є критично важливою компетентністю, без якої неможливо вижити в суспільстві. Проте відсутність базового рівня фінансової компетентності ускладнює прийняття фінансових рішень та користування фінансовими продуктами, кількість і якість яких зростає.

Досвід багатьох економічно розвинених країн є прикладом створення освітніх систем, метою яких є розвиток фінансової грамотності усіх груп населення. В цій роботі мають успішний досвід США, Австрія, Британія, Польща, де проводяться регулярні дослідження стану сформованості фінансової грамотності і пріоритетних питань її розвитку. Відтепер і в Україні державна політика спрямовується на підвищення фінансової культури громадян, в якій окреме місце займає фінансова освіта дітей та молоді. Тож в концепції Нової української школи (2018) важливою ключовою компетентністю вказано фінансову грамотність і підприємливість, а це значить, що це питання буде вирішуватися педагогами закладу загальної середньої освіти в межах різних освітніх галузей.

Сучасне бачення загальної середньої освіти як обов'язкової ланки неперервного процесу становлення особистості неможливе без змісту, орієнтованого на життєві потреби здобувачів. Нині конкурентоспроможний випускник певної ланки освіти поряд з предметними знаннями демонструє гнучкі навички та ключові компетенції, серед яких – фінансова грамотність і підприємливість.

Педагогічні умови формування ключових компетентностей у початковій школі розглядаються у працях Н. Бібік, А. Володько, Л. Данилової,

С. Довбенко, М. Кирик, П. Копосова, Н. Кугай, А. Цимбалару, І. Червінської та ін. Загальні питання методики виховання та формування ключових компетентностей у здобувачів закладів загальної середньої освіти з різних сторін розкрита у вітчизняній педагогіці, основними розробками в галузі є праці Н. Волкової, Н. Гущиної, Т. Орлової, Л. Кондратової, В. Зайченко, І. Малафійк, Л. Царик та ін.

Дослідження фінансової грамотності в Україні, здійснене та проаналізоване Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) наводить докази необхідності заходів з підвищення фінансової грамотності, захисту прав споживачів та фінансової інклюзії [64, с.8]. Наводяться пропозиції організації проєктів з формування фінансової грамотності, одним із яких на державному рівні виступає Національна стратегія розвитку фінансової грамотності в Україні до 2030 року, прийнята у 2024 році. В цьому документі зазначається, що «базова фінансова грамотність безпосередньо впливає на добробут людини, починає формуватися з дитинства, під впливом батьків, оточення і зростає упродовж усього життя. Фінансова грамотність – запорука фінансової стійкості та фінансового добробуту населення» [64].

Питанням розвитку фінансової грамотності населення України присвячено праці таких учених, як О. Бречко, Т. Гаврилко, О. Гужва, М. Довгань, О. Дудчик, Т. Кізима, Є. Щьокіна, Н. Черепанова, С. Юрій та інших. Попри їхній вагомий доробок, досі нерозв'язаною залишається проблема низької фінансової грамотності більшості населення України. Дослідження показали, що низький рівень обізнаності у фінансових питаннях має саме молодь 14-34 років (оцінено на три з п'яти балів), що викликано такими факторами, на думку експертів:

- тему грошей не обговорюють в сім'ях;
- примітивна структура бюджетів громадян;
- у школі до недавнього були відсутні курси, присвячені фінансовій грамотності;

- незначний досвід у формуванні і користуванні особистим бюджетом у молоді.

Серед протиріч в освіті, які призвели до вибору теми дослідження, одним із найважливіших є те, що з одного боку, формування фінансової грамотності є питомим завданням розвитку ключових компетентностей в кожному предметі початкової освіти, а з іншого – у вимогах типових програм початкової освіти замало інформації, яким чином формується «підприємливість та фінансова грамотність» у кожній освітній галузі (окрім іншомовної та мистецької) [60]. Створено новітні посібники з фінансової грамотності для закладів загальної середньої освіти, але їх зміст відповідає математичній освітній галузі, а фінансова обізнаність передбачає не лише вміння рахувати витрати та прибутки. На нашу думку, набагато ширші можливості для розвитку фінансової грамотності надає інтегрований курс ЯДС, в якому окремі змістові лінії присвячені людській професійній та побутовій діяльності, промисловості та технологіям тощо.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити методику формування фінансової грамотності молодших школярів у процесі вивчення інтегрованого курсу ЯДС.

Задля реалізації мети дослідження її конкретизовано через **завдання:**

1. З'ясувати сутність та компоненти поняття «фінансова грамотність» як ключової компетентності майбутнього на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та медіаджерел.
2. Виявити освітні можливості, методи та форми формування фінансової грамотності у школі та сім'ї.
3. Виокремити зміст занять з фінансової грамотності у та критерії оцінювання фінансової грамотності учнів початкової освіти.
4. Розробити та експериментально перевірити методику формування фінансової грамотності учнів початкової школи на заняттях інтегрованого курсу ЯДС.

Об'єкт: формування фінансової грамотності дітей та молоді.

Предмет: методика формування фінансової грамотності молодших школярів у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Гіпотеза дослідження: впровадження методики формування фінансової грамотності молодших школярів у процесі вивчення інтегрованого курсу ЯДС буде ефективним за умов:

- Виділення в змісті занять з курсу ЯДС окремих тем з фінансової грамотності;
- Використання методів і форм роботи, які забезпечують всі компоненти фінансової грамотності особистості;
- застосування інтерактивних та ігрових освітніх технологій на діяльнісній основі;
- залучення батьків до спільної роботи з формування фінансової грамотності.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз фахових, психолого-педагогічних інших джерел щодо формування фінансової грамотності населення, узагальнення та систематизація теоретичної інформації засобами таблиць та схем); емпіричні (анкетування вчителів та батьків, інтерв'ювання учнів початкової школи з питань фінансової обізнаності); педагогічний експеримент, кількісні та якісні методи обробки результатів експериментальної роботи.

Практичне значення: розроблена методика формування фінансової грамотності молодших школярів (що містить зміст та структуру занять з формування фінансової грамотності, педагогічний супровід формування фінансової грамотності у позаурочній роботі, інтерактивні завдання для організації ігор та проектів з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в дистанційному форматі) може бути використана у початковій ланці закладу загальної середньої освіти для реалізації проектів з фінансової просвіти, а також стане в пригоді студентам у виконанні завдань виробничих педагогічних практик.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Михайлівського ліцею Апостолівської територіальної громади Криворізького району. В експерименті брали участь учні 1 та 2 класів.

Апробація дослідження здійснювалася у форматі доповідей на всеукраїнських конференціях та публікації тез у збірнику наукових праць студентів:

1. Участь у Всеукраїнській науково-практичній студентській конференції «Теорія і практика сучасної освіти та науки в Україні у світлі ідей К.Д. Ушинського», Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, 29 березня 2024 року, з темою доповіді «Формування фінансової грамотності в системі виховання громадянина: ідеї К.Д. Ушинського для Нової української школи.

2. III Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «ОСВІТА XXI СТОЛІТТЯ: АКсіОЛОГічний ВІМіР» 24 травня 2024 р. м. Нікополь.

3. Куліш М.В. Формування фінансової грамотності молодших школярів у родинному вихованні. Актуальні питання теорії і практики початкового навчання: Збірник наукових праць студентів. Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет, 2024. Вип. 17. С. 55 – 59.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (86 найменувань) та 7 додатків. Загальний обсяг роботи - 105 сторінок, обсяг основного тексту - 85 сторінок.

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ПІДХОДИ В ОСВІТІ ДО ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ЯК КЛЮЧОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО

1.1. Поняття «фінансова грамотність» та його компоненти

Питанням розвитку фінансової грамотності населення України присвячено праці таких учених, як О. Блискавка, О. Бречко, Т. Гаврилко, Л. Гончар, С. Гарна, М. Довгань, С. Домбровська, О. Дудчик, А. Зеленцова, Т. Кізима, А. Мартиненко, І. Матвійчук, А. Савчук, Т. Смовженко, Є. Щьокіна, С. Юрій та інших. Попри їхній вагомий доробок, досі нерозв'язаною залишається проблема низької фінансової грамотності більшості населення України. Про це свідчать результати всеукраїнських досліджень, започатковані за участю вітчизняних та міжнародних економічних організацій. Так, рівень обізнаності різних груп населення у фінансовій системі та здатність взаємодіяти з нею відстежувався за сприяння USAID (Агентства США з міжнародного розвитку) у 2010, 2017 та 2021 роках. У висновку останнього дослідження йдеться, що з 2018 по 2021 рік рівень фінансової грамотності українців підвищився і порівняно з власними показниками, і порівняно з іншими країнами (Грузія, Перу, Північна Македонія, Чорногорія, Колумбія, Румунія, Італія). Але Україні ще не вдалося досягти вищих відсотків Індексу фінансової грамотності, які мають такі країни як Болгарія, Хорватія, Угорщина, Малайзія, Молдова, Чехія, Польща, Німеччина, Австрія та ін. [64].

Проте, ситуація з рівнем фінансової грамотності молоді і дорослого населення в нашій державі не є задовільною, адже індекс фінансової грамотності у нас досяг лише 58% цілого. Фінансова грамотність жителів країни має відмінності серед тих, хто живе у місті чи в селі, залежить від віку, освіти та доходів. Має своє пояснення й те, що рівень доходу українців нижчий у порівнянні з багатьма країнами, де проводили дослідження, внаслідок чого менші можливості для відкладання та заощадження грошей,

створення «фінансової подушки» на випадок кризової ситуації щодо джерел доходу, що ще й спричиняє стрес через особисту фінансову безпеку [64, с.3-4] Індекс фінансового добробуту в балах для України становить 8,3 бали або 42% від максимально можливого значення (8,1 бали в 2018 р.). Це було потрактовано так, що респонденти скоріше невпевнені у своїй здатності пережити фінансові потрясіння в майбутньому і більш схильні погодитися з тим, що їхні фінанси обмежують їх життєвий вибір [64, с.6].

Нас цікавило насамперед, за якими критеріями і показниками здійснюється дослідження фінансової грамотності населення. Для таких досліджень використовують методіку ОЕСР (Організації економічного співробітництва та розвитку), в якій подані питання за тематичними розділами: фінансова поведінка, ставлення до фінансових питань, знання базових фінансових питань та фінансових продуктів, сприйняття власного рівня фінансового добробуту та демографічні показники (вік, освіта, місце мешкання, дохід) [64, с.11]. Зокрема, було взято до уваги, що фінансово грамотна особа має знати поняття відсотку, інфляції, співвідношення ризику і доходу, диверсифікації фінансових збережень та особливості банківських послуг (користування банківським рахунком, інвестиції, заощадження тощо). Також при дослідженні фінансової поведінки вивчається користування банківськими продуктами або фінансовими консультаціями, планування, заощадження, порівняння цін та ін. Як важлива частина фінансової грамотності, ставлення до фінансових питань оцінюється через уподобання витрат чи заощаджень, короткострокове або довгострокове фінансове планування, сприйняття і задоволеність власним фінансовим добробутом.

У міжнародних дослідження фінансової грамотності для її вимірювання застосовується Індекс фінансової грамотності, який має складну комплексну структуру, що передбачає охоплення різних компонентів фінансового життя (див.табл.1.1). Індекс фінансової грамотності ОЕСР обчислюється на основі 5 запитань щодо ставлення, 7 запитань щодо знань та 9 запитань щодо поведінки: разом 21 бал (по одному балу за запитання). Досягнення

максимуму (21 бал) означає володіння базовими знаннями та навичками користування фінансами [64, с.12].

Таблиця 1.1

Компоненти Індексу фінансової грамотності [64]

№	Компонент дослідження індексу фінансової грамотності	Показники компоненту
1	Фінансові знання	Розуміння і правильне обчислення інфляції, співвідношення ризику і доходу, диверсифікація активів
2	Фінансова поведінка	Планування, заощадження, порівняння продуктів, користування послугами фінансового консультанта
3	Ставлення до фінансових питань	Уподобання, витрати чи заощадження, довго- або короткострокове мислення
4	Фінансова інклюзія	Знання щонайменше 5 фінансових продуктів Користування одним із продуктів упродовж року Позичання грошей у родини чи друзів Користування фінансовими продуктами
5	Фінансова стійкість	Контроль за грошима Контроль за витратами Планування індивідуальних фінансів Наявність фінансової подушки Управління фінансовими шоками Чутливість до шахрайства
6	Фінансовий добробут	Оцінювання тверджень: <ul style="list-style-type: none"> - Мої фінанси контролюють моє життя - Я ледве зводжу кінці з кінцями - У мене залишаються гроші в кінці місяця - Через мій бюджет я відчуваю, що ніколи не матиму того, чого прагну в житті - Я стурбований тим, що мої гроші не нескінченні

Цікавими результатами дослідження стала виявлена така кореляція: чим вище дохід особи, тим вище її фінансові знання. Водночас, в середньому знання щодо обчислень ризику і доходів у громадян низька, тобто люди погано розуміють, що обіцянки високого доходу можуть бути пасткою [64,

с.20]. Також цікавим є виявлена найнижча фінансова обізнаність серед молоді (18-19 років). Саме тому подається рекомендація спрямувати окрему роботу на фінансову освіту дітей і молоді.

З того часу, як фінансова грамотність стала ключовою компетентністю, потрібною не окремим спеціалістам, а кожному громадянину, з'явилося багато визначень цього поняття. Першочерговим визначенням фінансової грамотності слугує подане Організацією економічної співпраці та розвитку, що характеризує її як «сукупність таких елементів, як обізнаність, знання, навички, установки (життєві орієнтири) і поведінка, що дають змогу приймати обґрунтовані фінансові рішення для досягнення особистого фінансового благополуччя» [82]. Наразі велика кількість науково-практичних досліджень по-різному трактує сутність елементів фінансової грамотності в залежності від віку, категорії споживачів та середовища впливу, що може змінити рівень цієї компетентності.

Наукові дослідження в Україні з 2010-х років зосередилися на темі фінансової грамотності населення як побутової компетентності. Одним із авторитетних дослідників фінансово-економічної сфери в Україні був С. Юрій, який у своїх наукових працях дав таке визначення: «фінансова грамотність населення – це сукупність світоглядних позицій, знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень». Він вважав, що світоглядні позиції - це «сформовані населенням традиції і культура фінансової поведінки та рівень усвідомлення ним необхідності підвищення фінансової грамотності» [80, с.19]. Говорячи про знання, С. Юрій відносив до них освоєння і розуміння основних фінансових категорій, понять, явищ і процесів (як наприклад заощадження, природи і функцій фінансового ринку та інституцій зокрема). Він також зауважує необхідність співставлення ризику і доходу як важливої компетенції. Навичками науковець вважав уміння знаходити, розуміти та відстежувати фінансову інформацію.

Продовжуючи традиції наукової школи С. Юрія, Т. Кізіма стверджувала: «бути фінансово грамотною особистістю означає вміти управляти власними грошима таким чином, щоб забезпечити собі і своїй родині фінансову незалежність за допомогою тих інструментів, які з'являються на ринку, і тих навиків поводження з грошима, які допомагають зберігати і примножувати багатство, котрим володіє людина» [22, с.71]. Як підкреслено дослідницею, питанням підвищення фінансової грамотності людей має опікуватися і держава, і бізнес, і сім'я. Але це ще й вимагає формування в українців певної філософії належного ставлення до фінансів і власного добробуту, прагнення до фінансової незалежності та принципу «опори на власні сили».

Фінансова грамотність потрібна не лише окремій людині, в ній зацікавлена держава, яка прагне розвитку, - так стверджують науковці Л. Гончар, С. Гарна, А. Мартиненко. Вони у своєму дослідженні (2029 року) формулюють поняття «фінансова грамотність» як «набуті людиною професійні компетенції, що дають змогу приймати зважені рішення щодо ефективного управління власними фінансами і раціонально діяти відповідно до життєвих обставин. При цьому розрізняють професійні фінансові компетенції як вміння використовувати знання, навички та досвід управління фінансами для прийняття обґрунтованих рішень [8, с.183]. Автори визнають, що потрібно проводити найбільше освітніх заходів з молоддю, в яких не просто інформувати, але розвивати практичні вміння та навички як частину фінансової культури. За визначенням науковців, «фінансова культура – знання, навички та відношення, необхідні для забезпечення відповідальної фінансової поведінки та підвищення фінансової інклюзії українців» [там само].

Важливо з'ясувати, що саме передбачають фінансові вміння та навички, оскільки для їх розвитку, очевидно, потрібні особливі умови. Деякі вчені вважають основними фінансовими навичками такі: навички особистого фінансового планування, формування оптимального бюджету доходів та

витрат, інвестування, користування різноманітними фінансовими продуктами та послугами [8]. Неможливо уявити успішного підприємця, в якого ці вміння не розвинені.

Грунтовні дослідження національної специфіки розвитку поняття «фінансова грамотність населення» здійснили О. Блискавка та А. Зеленцова [5]. Вчені беруть за основу міжнародне побутове уявлення про фінансову грамотність як про здатність фізичних осіб управляти своїми фінансами і приймати ефективні довго- та короткострокові фінансові рішення. Науковці вважають, що фінансова грамотність особистості потребує фінансової освіти і містить два елементи:

1) володіння інформацією про існуючі фінансові продукти і їх виробників (продавців), а також про існуючі канали отримання інформації консультаційних послуг;

2) здатність використовувати наявну інформацію в процесі прийняття рішення: при здійсненні спеціальних розрахунків, оцінки ризику, зіставленні порівняльних переваг і недоліків тієї чи іншої фінансової послуги [5].

О.Блискавка, А.Зеленцова також ґрунтують визначення поняття «фінансова грамотність» на поєднанні трьох пов'язаних елементів: установки, знання і навички, при чому саме правильні установки науковці вважають базисом фінансової грамотності. До навичко фінансової грамотності відносять уміння шукати та розуміти інформацію щодо фінансових операцій (договорів, угод) та складати деякі документи самостійно (скарги).

Коли йдеться про теми, яких стосуються фінансові знання, зазвичай вказуються питання банківських послуг (кредитування насамперед), персональний бюджет (управління і планування), фінансові ризики і прибутки, страхування, інвестування, права споживача і доступ до перевіреної інформації тощо [5].

В сучасному суспільстві до складу фінансової обізнаності додається новий компонент, що пов'язаний зі зростанням ваги цифрових інструментів, у фінансовій сфері зокрема. Тож вітчизняні науковці (О. Бречко, Н. Приказюк,

Ю. Ходаківська) [6; 54]. відмічають у своїх дослідженнях нерозривний зв'язок між фінансовою та цифровою грамотністю.

Так, О. Бречко розрізняє «фінансову грамотність» та фінансову грамотність як таку. Перша передбачає сукупність знань про фінансові ринки, особливості їх функціонування та регулювання, професійних учасників і пропонує з їхньої ініціативи фінансових інструментів, продуктів та послуг, а також умінь їх використовувати. Тоді як «цифрову грамотність» науковці мислять як спрямовану на формування сучасного суспільства й місця людини у ньому, де вона почуватиметься успішнішою та прогресивнішою, спроможною керувати інформацією та використовувати інформаційні бази даних і ресурси з метою оперативного прийняття рішень на базі цифрового стандарту. [6, с.131].

Дослідники справедливо зауважують, що цифрова фінансова грамотність збільшуватиме свій вплив, оскільки з розвитком цифрової економіки та поглибленням цифрових можливостей уже молодші покоління народжуються всередині цифрового простору, рано з ним взаємодіють на повсякденному рівні. А тому саме поєднання фінансової грамотності з цифровими навичками сучасного Z-покоління є передумовою розвитку цифрового суспільства. [6, с.133].

Приказюк, Н. В. Ходаківська, Ю. О. об'єднують в одне поняття «цифрова фінансова грамотність», та доводять, що підвищувати рівень фінансової грамотності населення необхідно починаючи ще з шкільного віку. [54].

Зарубіжний досвід розвитку фінансової грамотності також пов'язаний із національною специфікою поняття. Наприклад, у Британії фінансова компетенція передбачає здатність людей жити за коштами, стежити за станом своїх фінансів, планувати доходи і витрати, правильно вибирати фінансові продукти тощо. Культура фінансової поведінки розуміється як планування сімейного бюджету та стратегія реалізації потреб життєвого циклу [5].

Порівнюючи фінансову грамотність населення в Україні з іншими країнами, науковці враховують передумови економічного розвитку та нинішній стан. Т. Гаврилко підкреслює існуючу в Україні загальну недовіру до фінансових установ, внаслідок чого громадяни користуються дуже малим переліком фінансових послуг і погано обчислюють важливі банківські розрахунки щодо внесків і кредитів: реальну і плаваючу ставку, відповідальність поручителя тощо [7, с.50].

Натомість в інших країнах (США, країни ЄС), якщо людина має низьку обізнаність у фінансових питаннях, вона частіше користується послугами особистого радника з фінансів. У Європі приблизно 50% усіх угод здійснюється через фінансових консультантів, у США цей показник перевищує 60%, а в Австралії – 80%; щодо України, то це лише 3% всіх угод [7, с.49]. Отже, не стільки особисті фінансові знання, а навіть звернення до послуг фінансового консультанта розцінюється наразі як ознака фінансової грамотності, оскільки ефект від консультування дає кращі результати щодо інтересів клієнта, аніж неправильні дії внаслідок незнання.

В одному з досліджень останніх років О. Дудчик авторитетно вважає, що для України поняття фінансової грамотності включає не стільки фінансові знання (володіння термінологією та юридичними питаннями фінансів), скільки розуміння базисних основ управління особистим бюджетом, усвідомлення фінансової відповідальності за прийняті рішення, вміння порівнювати фінансові ризики і корисність фінансової послуги, усвідомлення впливу фінансових рішень на рівень особистого добробуту [18]. Погоджуємося з думкою дослідниці, що ліквідацію фінансової безграмотності в Україні потрібно починати з формування установок і правильних звичок щодо особистого та сімейного бюджету та культури фінансової поведінки.

В своєму дослідженні фінансової грамотності як запоруки соціального і економічного розвитку держави Є. Щьокіна представляє роздуми про систему просування та розповсюдження фінансової грамотності населення, в

якій фінансову грамотність населення має забезпечувати комплекс соціальних програм на замовлення держави [77, с. 300]. Серед зазначених насамперед соціальна політика, соціальне замовлення, комплекс соціальних програм через такі джерела, засоби та виконавців як громадсько-політичні організації, заклади освіти, проекти та медіаресурси (див. рис.1.1).

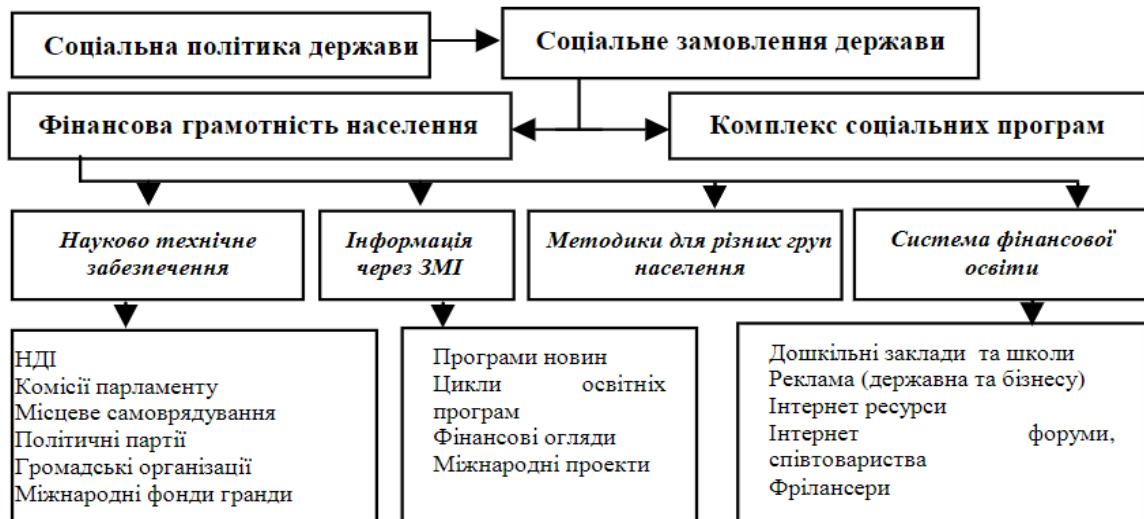

Рис. 1.1 Система розповсюдження фінансової грамотності в суспільстві (за Є.Щьокіною)

Н. Савчук, в свою чергу, визначає фінансову грамотність як комплекс навичок, яких людина набуває в процесі фінансової освіти в процесі фінансової освіти як в закладах загальної середньої освіти, так і в закладах вищої освіти. Ці навички продуктивно засвоюються і перевіряються в практиці конкретного життя, до якого і необхідно готувати учнівську молодь шляхом надання необхідних фінансових знань. [58, с.94].

І. Хом'юк вважає, що фінансова культура — знання, навички та відношення, необхідні для забезпечення відповідальної фінансової поведінки та підвищення фінансової інклюзії українців. Її компоненти — це цілий набір культур: податкова, кредитна, пенсійна тощо. Фінансова обізнаність ототожнюється з компетентністю з фінансових питань, яка здобувається через фінансову освіту [70].

Рис. 1.2 Компоненти фінансової культури населення [44].

Фінансова культура вважається проявом фінансової грамотності населення. Фінансова культура виражається у відповідних моделях поведінки щодо управління особистими фінансами (рис. 1.2). Її проявом будуть такі компоненти: фінансові знання та їх доступність, традиції, цінності, норми суспільної етики і моралі, особливості взаємодії та комунікації між людьми, ставлення до фінансів, фінансові звички та щоденні фінансові рішення.

Згідно із визначенням у «Національній стратегії розвитку фінансової грамотності до 2030 року», сукупність знань, вмінь і навичок з управління особистими фінансами – основа фінансової грамотності людини, її фінансові компетентності. Останні набуваються в процесі виховання, навчання, спілкування з рідними, друзями, експертами, через досвід вирішення різноманітних фінансових питань, а також під час користування фінансовими послугами [55]. Для потреб Стратегії використовується визначення терміна "фінансова грамотність", запропоноване ОЕСР, що є загальноприйнятним у міжнародній практиці та закріплене в офіційних документах деяких країн і Європейської комісії [44, с.5].

Фінансова грамотність – комплекс знань, вмінь, навичок, ставлення та поведінки людини, потрібних для ухвалення обґрунтованих фінансових рішень і для досягнення в результаті особистого фінансового добробуту [44, с.6]. Це визначення характеризує так звану "базову або побутову фінансову грамотність", потрібну для ефективного управління особистими фінансами та споживання найпоширеніших фінансових послуг (платіжних, депозитних, кредитних тощо) упродовж всього життя. [там само].

Рис. 1.3 Структура фінансової культури як прояву фінансової грамотності

Сутність поняття «фінансова грамотність» та його компоненти виявлені на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та освітніх документів. З'ясовано, що компонентами (елементами) фінансової грамотності різні дослідники та громадські інституції вважають: обізнаність, знання, навички, установки, поведінку (ОЕСР); світоглядні позиції, знання, навички (С.Юрій, Т.Кізима); установки, знання, навички, а також володіння відповідною інформацією та здатність використовувати наявну інформацію (О.Блискавка, А.Зеленцова); розуміння базисних основ управління особистим бюджетом,

усвідомлення фінансової відповідальності за прийняті рішення, вміння порівнювати фінансові ризики і користь фінансової послуги, усвідомлення впливу фінансових рішень на рівень особистісного добробуту (О.Дудчик, І.Матвійчук) та ін. Тож, найбільш поширене уявлення про структуру фінансової грамотності, в якій є три взаємопов'язаних елементи: установки, знання, навички.

На основі огляду літератури нами було прийнято таке визначення: фінансова грамотність – це здатність приймати обґрунтовані фінансові рішення та раціонально діяти на основі своїх знань, навичок, установок.

До фінансових знань ми відносимо: розуміння функцій і структури фінансового ринку, фінансових установ, уявлення про юридичні та податкові питання, розуміння відповідальності у фінансовій сфері, фінансовий словник та знання щодо обчислень і розрахунків доходів і витрат. Правильні установки, на нашу думку, це основа культури фінансової поведінки, що передбачає планування особистого і сімейного бюджету та стратегій, що забезпечують фінансовий добробут у життєвих потребах. Навички фінансової грамотності передбачають вміння знаходити і розуміти інформацію про фінанси та фінансові процеси, розв'язувати фінансові задачі (які стосуються обчислення витрат, доходів та ризиків), керуватися в своїх рішеннях знанням прав споживача та приймати правильні рішення.

Фінансова грамотність може бути розвинена на різних рівнях: початковому, базовому (побутовому) та «просунутому» (фаховому).

1.2. Освітні можливості формування фінансової компетентності як ключової навички майбутнього в школі та сім'ї

Фінансова грамотність – не спеціальна чи професійна, а ключова компетентність, її важливість підкреслюється увагою з боку держави, що відобразилося в державних стандартах загальної середньої освіти [13; 14]. Водночас, відомо, що фінансова грамотність населення України нині значно нижче, ніж в багатьох країнах. Одним із факторів цього є невисокий рівень економічного розвитку країни загалом. Як наслідок, недостатня освіченість у фінансових питаннях дорослих в родині не сприяє розвитку фінансової грамотності дітей, що спричиняє зачароване коло.

Як показує практика, низька фінансова грамотність загрожує безпеці і благополуччю як країни в цілому, так і самої людини, тому що, згідно із дослідженнями, у 2021 році близько ста тисяч українців втратили кошти, ставши жертвами шахраїв [17]. Тож, наполягаючи на організації планомірної роботи з формування фінансової грамотності громадян, С.Домбровська пропонує, аби програми і проекти з підвищення фінансової соціалізації повинні бути орієнтовані переважно на громадян від 18 до 24 років, що сприятиме як підвищенню економічного зростання країни, так і зростанню добробуту населення України [там само]. Такі проекти в різний час реалізували Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (трегінги, заходи, турніри); створення клубів фінансової грамотності, курс для дорослих «Сімейний радник», банки тощо.

Згідно з дослідженнями зарубіжного досвіду з формування фінансової грамотності населення, у багатьох країнах Європи (Бельгія, Франція, Австрія, Польща), США та Австралії виявляється зацікавленість у навчанні у сфері особистих фінансів, особливо серед молоді. Подібно до України, в Польщі доросле населення не проявляє ініціативу щодо вивчення додаткової інформації з приводу фінансів (Т.Гаврилко, М.Довгань). У Великобританії та США фінансова грамотність регулюється законами, в інших державах впроваджують проекти у формі Інтернет-ресурсів та платформ для

інтерактивних ігор. Удалими програмами підвищення фінансової грамотності є: «Відповідальність за майбутнє» (США), «Фінанси і педагогіка» (Франція), «Фінансові водійські права» (Австрія), «Економія пенсії» (Швеція), «Вмій планувати своє майбутнє» (Польща), «Фінансова грамотність на роботі: змусь гроші працювати» (Великобританія), «Гроші говорять!» (Угорщина), «Фінансова грамотність. Розуміння грошей» (Австралія) та ін. Програми, як правило, створюються з урахуванням культурної специфіки тієї чи іншої країни або адаптуються під цю специфіку [, с.50].

Уряд США створив Комісію з фінансової грамотності та освіти (Financial Literacy and Education Commission) і спеціалізований інтернет-ресурс, а також Консультативну Раду з фінансової грамотності при Президентові США. У доповіді Консультативної ради з фінансової грамотності фінансова грамотність визначена як «вміння ефективно використовувати знання і навички з управління фінансовими ресурсами для досягнення фінансового благополуччя» [85].

В нашій країні розв'язання проблеми підвищення фінансової культури населення намічене із запуском Національної стратегії розвитку фінансової грамотності [44]. В ній, як і в багатьох наукових дослідженнях, наголошується на необхідності якомога раннього залучення дітей до формування цієї ключової компетентності, важливої для майбутнього.

Фінансове виховання дітей є насамперед обов'язком батьків, адже саме в родині дитина сприймає моделі фінансової поведінки, дізнається про гроші та їх призначення, отримує свій перший особистий бюджет і може бути залучена до обговорення сімейного бюджету. Фахівці стверджують, що варто починати фінансове виховання якнайраніше, але при цьому зважати на вікові особливості пізнання цієї сфери соціальних стосунків. Ситуація нині ускладнюється тим, що фінансова грамотність населення в Україні дуже низька. Відповідно, самим батькам може бракувати знань та компетенцій щодо фінансової культури. Тому державні ініціативи покладають цю роль на

освіту: надати дітям і молоді сучасний рівень фінансової грамотності, що стане базою для фінансово та професійно успішної особистості.

У 2024 році в Україні прийнята Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року. Документ, який визначає перспективи розвитку фінансових знань та навичок населення до користування цифровими фінансами, розроблений Національним банком України завдяки консультаціям з представниками освітніх закладів, місцевого самоврядування, громадських організації, фінансових експертів, банків та небанківських установ. Заходи спрямовані на формування відповідальності у фінансовому житті не лише для дітей і молоді, але й підприємців, дорослих, ветеранів, переселенців і літніх людей. Поставлено за мету якісна базова (для дітей та молоді) та «просунута» (для громадян та підприємців) фінансова освіта.

Згідно із стратегією, базова фінансова освіта буде формуватися у дошкільнят, школярів і студентів завдяки створенню навчальних ресурсів, модернізації наявних навчальних програм та впровадження нового предмету у 8-9 класах «Підприємництво та фінансова грамотність» [44].

Цілі фінансової компетентності як національної стратегії реалізуються також і в сімейному вихованні, що багато в чому залежить від батьків. Як пояснювати дітям фінансові закони, як зробити спільними питання сімейного бюджету, привчати дітей до поводження з грошми батькам можуть допомогти книги і посібники, які наразі в Україні вже з'явилися. Так, поради батькам і всім членам сім'ї з фінансової грамотності подаються у книгах Шефера Бодо «Пес на ім'я Мані» [76], Сергія Біденка та Ірини Золотаревич «Як розповісти дітям про гроші» [3] та «Книга юного підприємця» [4] та ін.

У книзі для батьків «Як розповісти дітям про гроші» автори зібрали ігри і завдання для розвитку фінансової грамотності дітей від 2 до 16 років, які можна практикувати в щоденному житті родини. В книзі можна знайти відповіді на питання: як вести сімейний бюджет; як заощаджувати; як будувати фінансові стосунки з родичами; як забезпечити фінансову безпеку

[3]. Автори вважають, що навчання фінансової грамотності в сім'ї починається тоді, коли ви вперше дитина отримує в руки монетку, тобто – від 2 років. З цього періоду до 5 років діти можуть опановувати різні форми і величини грошових одиниць в іграх, у 6-8 років навчаються практичного поводження з грошима, у віці з 9 до 11 років навчаються витратити кишенькові гроші, а у підлітковому віці (12-14 років) отримують навички планування витрат та заощаджень.

Оскільки фінансову грамотність як ключову компетентність завжди супроводжує підприємливість, з підлітками рекомендують акцентувати увагу саме на її розвитку. У «Книзі юного підприємця» автори запропонували батькам та підліткам розібратися в механізмі бізнесу, що таке бізнес-ідея, як її придумати; ідеї заробітку для підлітка, що таке бізнес-план, шаблон обліку доходів і витрат тощо [4].

Освітні ініціативи зараз поширюються, і в Україні в них зацікавлені державні установи. Наприклад, Нацбанк підтримує сайт «Талан», на якому зібрані рекомендації для вчителів і батьків, майстер-класи і конкурси для учнів, тестування з фінансової грамотності [21]. Наприклад, пропонується майстер-клас із теоретичним супроводом для дітей старшого дошкільного віку та учнів початкової школи «Іграшковий банкомат власними руками», який зможуть використовувати й учителі початкових класів (рис. 1.4).

Банкомат – це спеціальний пристрій, за допомогою якого можна отримати готівку із свого банківського рахунку, а також перевірити баланс (залишок грошей на рахунку), поповнити мобільний телефон, переказати кошти другові тощо.

Він на вигляд схожий на великий комп'ютер завбільшки з людський зріст. На ньому розміщені екран, безліч кнопок і місце, куди вставляють картку та звідки дістають гроші.

Рис. 1.4. Фрагмент майстер-класу з виготовлення іграшкового банкомату з сайту «Талан»

Батькам у підвищенні власної фінансової освіти, а також старшокласникам та студентам стане в пригоді підручник Т. Смовженко «Фінансова грамотність» [65]. Завдяки підручнику можна отримати базові знання про те, що таке гроші, для чого вони людям, коли з'явилися гроші в суспільстві і як розвивалися до цього часу, які форми грошей перебувають в обігу (в нашій країні та інших), доходи і витрати у власних фінансах, види надходжень та витрат сім'ї, планування значних фінансових подій, користування фінансовими послугами та інструментами та методи формування практичних навичок у фінансовій сфері. До прикладу, автор пропонує певний алгоритм запитань, які необхідно поставити перед значним фінансовим рішенням (рис. 1.4).

Рис. 1.5 Запитання, які треба поставити перед великою покупкою (за Т.Смовженко).

Кожна освітня галузь відкриває різні питання формування фінансової грамотності молодшого покоління, що відзначено в стандарті освіти. Згідно з вимогами освітнього стандарту початкової та середньої освіти, ключова компетентність «підприємництво і фінансова грамотність» є наскрізною і забезпечується усіма освітніми галузями, проте окремі навчальні предмети не передбачені типовими навчальними планами.

Для початкової школи можливості з формування фінансової грамотності не достатньо чітко описані в типових освітніх програмах. Тому, якщо заклад освіти не обрав модельну програму або не використовує спецкурси з фінансової грамотності у початковій школі, освітніх

можливостей у змісті навчальних занять буде дуже мало для формування ключової компетентності «підприємливість і фінансова грамотність». Заповнити пробіли щодо освітнього матеріалу з фінансової грамотності вчитель початкової школи може завдяки самоосвіті, для чого запропонований спецкурс з фінансової грамотності [61].

Зокрема, у зазначеному спецкурсі зазначено важливу інформацію щодо вікових особливостей учнів початкової школи щодо економічних та фінансових знань. Так, відзначається, що від 6 до 8 років діти слабо орієнтуються в економічних відносинах, але про гроші міркують (усвідомлюють зв'язки між фінансовими рішеннями і їх наслідками). Від 8 до 10 років діти опановують функції грошей і висловлюють судження щодо різниці між багатими і бідними, усвідомлюють зв'язок між заняттям людини, доходами, власністю тощо. У цьому віці діти прагнуть до схвалення і самоствердження через свою економічну діяльність [61]. Таким чином, як стверджує Т. Смовженко, відбуваються кроки «економічної соціалізації» дитини.

Зараз в Україні поширюється вплив на неформальну фінансову освіту завдяки діяльності громадських об'єднань, які реалізують певні програми, допомагаючи закладам освіти та родинам розвивати фінансові компетентності. Такою є Ліга амбасадорів фінансової грамотності – об'єднання фахівців, які займаються фінансовою просвітою, проведенням тренінгів, навчальних заходів для різних аудиторій. Ліга реалізує освітні проєкти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, але не лише працює з дітьми та молоддю, але й здійснює професійне консультування та обмін досвідом для фахівців фінансової галузі [33].

В середовищі експертів з фінансової грамотності поширена думка, що фінансове виховання дітей – це завдання батьків. Тренери з фінансової грамотності допомагають батькам вирішувати питання фінансової грамотності дітей: з якого віку починати говорити з ними про гроші, як виховати фінансову грамотну дитину, яка в дорослому житті зможе з легкістю

планувати бюджет та приймати якомога менше економічно неправильних рішень [82]. Погоджуємося з думкою, що у фінансовому вихованні дітей основним завданням батьків має бути формування правильного мислення. Аби навчити планувати бюджет, експерти радять занурювати дитину в ситуації, де вона вчитиметься на емпіричному досвіді розставляти пріоритети і обдумувати свої потреби і витрати [там само].

Та все ж, батьки зазвичай не можуть бути професійними вчителями з фінансової грамотності, оскільки це професійна сфера знань, рекомендують звертатися до менторів, тренерів або психологів.

Фахівці збігаються в думках, що формування фінансової грамотності важко уявити без практичного досвіду користування особистим бюджетом, що означає видання дітям кишенькових грошей батьками. Але питання щодо отримання дітьми грошей за виконання певних хатніх справ отримує контраверсійні відповіді: чи варто «оплачувати» домашні обов'язки, адже це в «дорослому» житті не буде продовжуватися. Вартою уваги є думка тренера з фінансової грамотності В'ячеслава Зражевського: «Гроші — це надбання суспільства. Фінансова грамотність нам не дана природою та не закладена на рівні інстинктів і рефлексів. Відповідно, треба вчитися, аби її опанувати» [82]. Отже, тренер радить з 10-річного віку дозволяти заробляти підлітку на свої потреби, і перші гроші можуть бути отримані від батьків за незаплановану допомогу, яка не входить до переліку регулярних хатніх обов'язків.

Однією з форм фінансового виховання, яка 2018 року виникла в Україні, є започаткована в Кривому Розі гра «Життєвий капітал». Вона організовується у клубах фінансової грамотності, які вже відкриті практично в усіх областях країни громадським об'єднанням ГО «Діловий клуб «Партнер». Вперше клуб фінансової грамотності виник у Криворізькій гімназії №8 під керівництвом Ірини Коваленко, вчительки географії, економіки і фінансової грамотності. Гра «Життєвий капітал», як і американська «Cash Flow» мають дещо схожу модель ігрового кола, яку розробив американський бізнесмен Роберт Кіосакі, призначення цих двох

ігор різне. Перша дає основні та базові знання, а друга вже їх підсилює та розвиває [10].

Для допомоги батькам у залученні до фінансової діяльності дітей Універсалбанк (monobank / Universal Bank) пропонує певні інструменти. Даючи рекомендації, фінансова установа вбачає можливості в участі дітей у закупівлях, порівняння цін та витрат, обговоренні аспектів сімейного бюджету, витрат та заощаджень, залучати дітей до розмов про гроші і як вони заробляються. Для того, аби ввести дітей у світ фінансових послуг, радять не лише розповідати про такі інструменти та атрибути, як рахунки та кредити, але й дати можливість самим стати клієнтами банку, отримавши дитячу банківську картку під батьківським наглядом. Такі можливості надаються дітям у віці від 6 до 14 років, і старше, до повноліття. Таким чином підліток отримує досвід взаємодії з банківською системою, а також автономність особистого бюджету [78]. Якщо батьки будуть розуміти можливості такого залучення дітей до банківських послуг, вони зроблять великий крок до фінансової незалежності й усвідомленості своїх дітей в майбутньому.

Проте навіть без гаманця певні фінансові навички та уявлення діти з раннього віку можуть отримати через ігрові додатки, а таких існує досить багато. Батьки й вчителі можуть і самостійно добирати комп'ютерні ігри і програми в медіапросторі, спрямовані на формування фінансової грамотності дітей та підлітків. Інтернет-ресурси пропонують такі найбільш популярні мобільні ігри:

«Супермаркет» (Hippo Kids Games): гра побудована на завданні зробити покупки, дотримуючись списку від мами і рахуючи гроші;

«Скарбничка» (Think Smart) гра від 3 років: діти вчаться накопичувати гроші, щоб придбати бажані товари. До гри можуть доєднуватися батьки;

«Банкомат» (BATOKE — Apps for Toddlers and Kids) для дітей 2-13 років: це тренажер, який розвивати вміння користуватися банкоматом. Вчить відповідально ставитися до банківського рахунку;

«Rat Race». The Real Life Money Game («Щурячі перегони») – гра, яка підходить і дітям, і дорослим. В ній проектується реальне життя, в якому гравець має професію, отримує гроші і витрачає їх. Додатково знайомиться з кредитуванням, інвестуванням, придбанням нерухомості тощо;

«Money Lover» – не гра, а додаток, фінансовий особистий менеджер у смартфоні. Можна використовувати з підліткового віку [69].

Наталія Куриш, вивчаючи практичні аспекти формування фінансової грамотності учнів, подає приклад роботи Лужанського закладу загальної середньої освіти імені В.Орелецького (Кіцманський район Чернівецької області) над реалізацією моделі фінансово освіченого випускника. В закладі з 2012 року був упроваджений курс «Фінансова грамотність» та інтегровано цю тематику у зміст інших навчальних предметів. У позакласній діяльності було організовано Шкільний клуб підприємництва. В такій роботі переслідували мету – розвиток культури фінансової поведінки, під якою розуміється і планування сімейного бюджету, і стратегічне мислення у реалізації потреб життєвого циклу. Учні опановували знання функціонування фінансового ринку, податкової та юридичної системи щодо фінансів, обов'язки і права фінансових інституцій і клієнтів, розуміння різниці між готівкою та безготівковим розрахунком тощо [40]. Очевидно, що такий зміст фінансової освіти розрахований на учнів старших класів, але структурно може бути використаний і для роботи з молодшими учнями.

В.Андрієвська, Л.Білоусова, А.Сапенко запропонували та впровадили в Харківському педагогічному ліцеї № 4 STEAM-проект із фінансової грамотності під назвою «Від мушлі до біткойна», який реалізували на заняттях та в позаурочній роботі на основі інтеграції соціальної й здоров'язбережувальної, технологічної, мистецької, громадянської та історичної освітньої галузей, та безпосередньо на уроках літератури та інформатики [2]. Мета проєкту передбачала формування фінансової компетентності разом із загальнокультурною і соціальною, як формування свідомого громадянина, поглиблення поінформованості учнів про фінансово-

грошові відносини, формування уявлень про основні поняття та застосування їх при використанні грошей.

Цікавими видами завдань, які були запропоновані в описі STEAM-проєкту «Від мушлі до біткоїну», були, на нашу думку, наступні: виготовлення авторських грошових одиниць навчального закладу (ліцею), якими можна користуватися в загальношкільних ярмарках; пошук і аналіз старшокласниками медіаресурсів, зорієнтованих на фінансову освіту дітей та підлітків; розробка та реалізація гри «справедливий обмін грошима»; розглядаючи теми щодо сімейної фінансової політики на уроках фінансової грамотності учні знайомляться з сервісом ведення витрат «CoinKeeper» і створюють таблиці власних витрат, аналізуючи витрати та доходи; сюжетно-рольові ігри «Магазин» для учнів початкової школи і «Відкриваємо бізнес» для учнів старших класів [2].

Ю. Кузьменко згадує про такий довід розвитку підприємливості й фінансової грамотності в Україні: проєкти "Шкільна академія підприємництва" (2012–2013), "Уроки з підприємницьким тлом" (2014), "Шкільна академія підприємництва – 3" (2017) [29]. Проте, це були перші кроки на шляху оновлення підходів до навчання школярів.

Оскільки неформальна освіта передбачає навчання і набуття спеціальних знань, умінь, навичок, а також розвиток мислення, світогляду, цінностей та інших особистих якостей необхідних для подальшої успішної соціалізації, професійної та навчальної діяльності, за В.Піддячим, у сфері неформальної освіти широкого застосування набули:

1) інтерактивні методи (громадські слухання; дебати; дерево рішень; дискусія; займи позицію; зміни позицію; імітаційні ігри; коло ідей; мікрофон; мозковий штурм; навчаючи – навчаюся; робота в групах; робота в парах та ін.);

2) використання технологій (створення імерсивного навчального середовища; використання штучного інтелекту для індивідуалізації та поліпшення навчання; поєднання традиційного навчання і онлайн-ресурсів;

використання 3D-друку для створення фізичних моделей та демонстрації концептів; використання хмарних послуг для доступу до навчальних ресурсів тощо);

3) методи активного навчання (дизайн-мислення – розвиток креативності та розв’язання проблем через дизайн-підхід; проектне навчання – вивчення через реалізацію конкретних проектів та завдань; навчання на основі потреб – самостійне визначення тем і завдань навчання; перевернутий клас – студенти вивчають новий навчальний матеріал у вільний час, натомість під час аудиторної роботи виконують-ся різні завдання та вправи, а також індивідуальні консультації викладача тощо);

4) індивідуальні та персоналізовані методи (навчання, адаптоване до індивідуальних потреб студентів та рівня їхньої підготовленості тощо); 5) спільне навчання та співпраця (відгуки на основі взаємодії і обміну враженнями між студентами; заохочення спільної роботи та навчання між різними групами тощо) [52].

Інформальна освіта дає широкі можливості для самоосвіти:

- мобільні додатки та мобільне навчання;
- подкасти (створення і слухання);
- відеоуроки та стрімінгове навчання (платформи YouTube та Twitch);
- соціальні медіа, онлайн спільноти та форуми;
- масові відкриті онлайн-курси (MOOCs), закінчення яких не надає підтверджувальних документів;
- штучний інтелект і аналітика даних;
- Інтернет-інструменти для спільної роботи над проектами та завданнями;
- віддалене консультування і менторство через відеозв’язок [52].

Отже, формування фінансової грамотності рекомендовано, схвалено і підтримується на державному рівні, як в Україні, та і в інших країнах.

У сфері освіти фінансова грамотність поки що не забезпечується загальноосвітніми навчальними курсами, але заплановано впровадження предмету з підприємництва та фінансової грамотності у 8-9 класах з

наступного року. Відповідно, формування фінансової грамотності різних верств населення буде відбуватися переважно у неформальній освіті та через сім'ю. На допомогу батькам видаються книги і посібники, громадські об'єднання та експерти пропонують послуги з консультивання, різні форми освіти:

- клуби фінансової грамотності у гімназіях та ліцеях в різних областях України; шкільний фінансовий клуб;
- тренінги для батьків; Книжки, мультфільми та освітні відео про фінанси та особистий і сімейний бюджет.
- інтерактивні ігри для дітей та дорослих;
- бесіди з дітьми;
- програми фінансової неформальної освіти населення (для старшокласників, студентів, випускників ЗВО) тощо.

1.3 Особливості змісту та методики викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для формування фінансової грамотності учнів початкової школи

Використання компетентнісного підходу в початковій освіті уможливорює побудову чіткої системи формування фінансової компетентності як однієї з ключових навичок майбутнього. Формування в учнів уміння розв'язувати компетентнісно зорієнтовані завдання, що стосуються фінансових та економічних питань у повсякденному житті; органічне застосування навчального матеріалу з фінансової грамотності у структурі уроків технологічної освітньої галузі; поетапне, системне та цілеспрямоване використання інтерактивних технологій навчання на заняттях інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі є бажаним і доцільним у змісті формування ключових компетентностей особистості молодшого школяра.

Уже з першого класу для цього є сприятливі можливості на заняттях інтегрованих курсів, яким є курс «Я досліджую світ».

Компетентнісний підхід в освіті нині лежить в основі документів про освіту. Так, вимоги Державного стандарту початкової освіти до обов'язкових результатів навчання насамперед містять ключові компетентності, серед яких є підприємливість та фінансова грамотність. В цій компетентності поєднуються два взаємопов'язані компоненти – підприємливість (яка розуміється як ініціативність та готовність до втілення в життя ініційованих ідей, готовність брати відповідальність за власні рішення, усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці) та фінансова грамотність (як вміння організувати свою діяльність для досягнення цілей та готовність до прийняття власних рішень, особливо у фінансовій сфері) [14].

Основою для формування ключових компетентностей має виступати досвід здобувачів, їх потреби, знання і вміння, які формуються в різному середовищі (як у закладі освіти, так і в родині, в різних соціальних ситуаціях) і зумовлюють формування ставлення до них. Таким чином, у формуванні

ключової компетентності «підприємливість та фінансова грамотність» основою будуть специфічні знання, вміння і ставлення, які допоможуть задовольнити потреби у нових компетентностях. Виходячи з визначення компетентності «фінансова грамотність», уточнимо структуру цих знань, вмінь та ставлення.

Як було вище зазначено (п.1.1), у структурі фінансової грамотності виділяють три взаємопов'язаних компоненти: установки, знання, навички.

Для учнів молодшого шкільного віку ці компоненти матимуть дещо інший характер, що пов'язано з особливостями вікового розвитку та досвідом соціального розвитку.

Оскільки ключові компетентності формуються в комплексній діяльності, їх розвиток супроводжується становленням критичного мислення, творчості та ініціативності, умінь висловлювати власну думку, здатності логічно обґрунтовувати позицію, керувати емоціями, приймати рішення, оцінювати ризики, розв'язувати проблеми, співпрацювати.

Ключова компетентність «підприємливість та фінансова грамотність» має формуватися у змісті усіх освітніх галузей початкової освіти. Проте, в типових освітніх програмах немає докладної інформації, які питання фінансової грамотності розглядаються в курсі «Я досліджую світ». Можна побачити чіткі рекомендації щодо меж формування зазначеної ключової компетентності лише в типових програмах початкової освіти, створених групою авторів під керівництвом О.Я. Савченко, але лише для предметів «Іноземна мова» та «Мистецтво» [60]. З таких причин постала потреба у структуруванні змісту освітніх галузей в змісті курсу «Я досліджую світ» для організації роботи з формування фінансової грамотності молодших школярів.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» в початковій школі поєднує в собі технологічну, інформатичну, соціальну і здоров'язбережувальну галузі, які пов'язані з вивченням людини в суспільстві. Виокремлюючи з-поміж завдань зазначених освітніх галузей саме ті, що пов'язані з формуванням підприємливості та фінансової грамотності, ми з'ясували, що цю ключову

компетентність можна розвивати на основі різного змісту занять. В таблиці 1 Додатку А відображено наше бачення зв'язку завдань освітніх галузей та складників фінансової компетентності, які реалізуються у змісті занять відповідного змісту.

Отже, як бачимо з інформації, представленої у таблиці 1 додатку А, на заняттях з технологій здобувачі освіти навчаються розраховувати орієнтовні витрати та кількість матеріалів для виготовлення виробу (за допомогою дорослих) та ощадно використовувати матеріали під час виготовлення виробів; за допомогою дорослих готувати залишки до вторинної обробки, ощадно, сортувати відходи, дотримуючись відповідних правил [60].

У формуванні фінансової грамотності учнів важливими завданнями є такі:

- навчання обліковувати доходи і витрати (вміти ощадливо витратити кишенькові гроші;
- знати про сімейний бюджет – що це означає, участь у складанні сімейного бюджету, знати про заробітки та значні витрати;
- контролювати особистий бюджет – правильно розподілити, аби вистачало на визначений період, як стежити за особистими витратами, що купувати варто, а що – ні, як обирати дійсно те, що потрібно.

В контексті викладання технологічної освіти Ю. Кузьменко вбачає орієнтир на формування таких умінь здобувачів, які можуть бути пов'язані не так з фінансовими, але з економічними аспектами діяльності: проектувати власну професійну діяльність з урахуванням схильностей, переваг і недоліків, мислити творчо, генерувати нові ініціативи щодо підвищення власного добробуту та втілювати їх у життя на користь суспільства і держави, розрбляти плани для досягнення цілей та вміти оцінювати їх ефективність з раціональним використанням ресурсів [29, с. 41].

Проаналізувавши підручники з курсу ЯДС ми дійшли до висновку, що тематика фінансової освіти піднімається в них вкрай рідко. Так, у підручнику для 2 класу, створеному групою авторів (І.Грущинська, З.Хитра, Н.Морзе,

О.Барна, 2019 р.), було виявлено завдання з фінансової грамотності такого змісту:

1) «Якщо виготовлене власноруч продавати чи обмінювати на щось інше, то це може забезпечити додатковий дохід родині або заощадити кошти. Що означає «заощадити кошти»? На які потреби ви витрачаєте зароблені кошти?» (Ч.ІІ, с. 104);

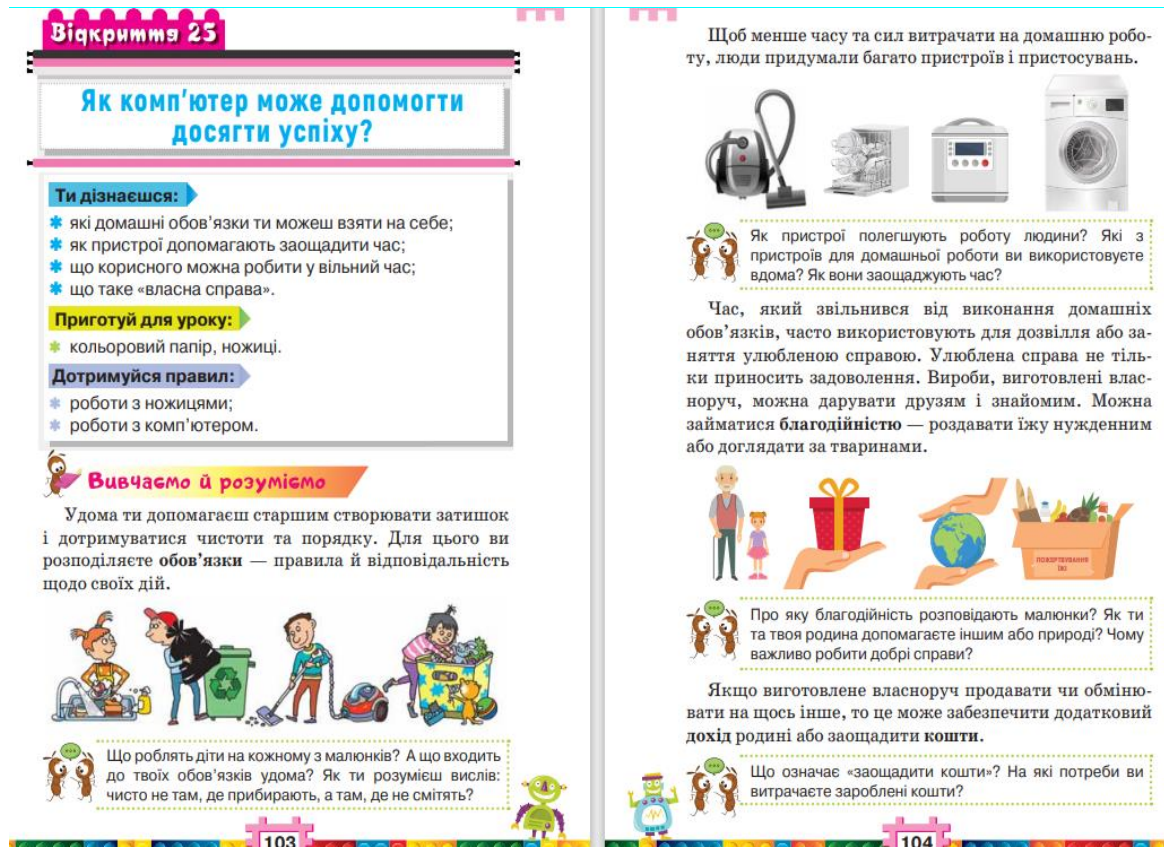

Рис. 1.6 Матеріал теми «Як комп'ютер може допомогти досягти успіху?» з підручника «Я досліджую світ» 2 класу (І.Грушинська, З.Хитра, Н.Морзе, О.Барна, 2019 р.)

2) «Протягом дня слідкуй за часом, який ти витрачаєш на навчання в школі, особисту гігієну, їжу, виконання домашніх завдань, хатню роботу, дозвілля, роботу за комп'ютером, сон. Визнач, на що ти витрачаєш найбільше часу, а на що – найменше. Такі записи роби ще наступні два дні. Перевір, чи справді, якщо слідкувати за часом, то його стає більше на улюблені заняття» (с. 106);

3) «Власна справа. Придумай ідею власної справи, яку ти можеш реалізувати за допомогою графічного редактора»;

4) «Створи коробку для зберігання пазлів. Порадься зі старшими, кому можна віддати зроблені власноруч ігри. Або підтримайте ідею організувати ярмарок і зібрати кошти на доброчинність» [11].

На сторінках підручника у «словничку» виділено ключові слова теми (для обговорення): обов'язки, благодійність, дохід, кошти.

Ти також можеш долучитися до заощадження коштів родини. Наприклад, за допомогою комп'ютера можна створювати картки для настільних ігор, ілюстрації для вивчення англійських слів, декорувати свої вироби тощо.

Досліджуємо

Завдання 1. Час

Протягом дня слідкуй за часом, який ти витрачаєш на навчання у школі, особисту гігієну, їжу, виконання домашніх завдань, хатню роботу, дозвілля, роботу за комп'ютером, сон. Визнач, на що ти витрачаєш найбільше часу, а на що — найменше. Такі записи роби ще наступні два дні. Перевір, чи справді, якщо слідкувати за часом, то його стає більше на улюблені заняття.

Діємо

Завдання 2. Пазл-загадка

У графічному редакторі створи пазл-загадку. Використай три групи об'єктів: транспорт для будівництва, транспорт для пересування повітрям, транспорт, який їздить тільки по спеціальному покриттю.

105

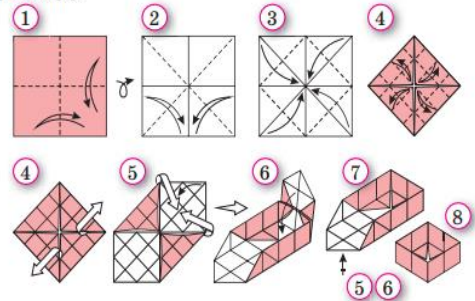
Завдання 3. Власна справа

Придумай ідею власної справи, яку ти можеш реалізувати за допомогою графічного редактора. Добери відповідні інструменти та створи малюнок. За потреби роздрукуй його.

Пофантазуємо та помайструємо

Завдання 4. Коробка для пазлів

Створи коробку для зберігання пазлів. Завдання виконай за схемою.

Порадься зі старшими, кому можна віддати зроблені власноруч ігри. Або підтримайте ідею організувати ярмарок і зібрати кошти на доброчинність.

Поділись

Розкажи про свої відкриття рідним. Поясни, як комп'ютер може допомогти зробити добро іншим.

СЛОВНИЧОК

обов'язки, благодійність,
дохід, кошти

106

Рис. 1.7 Матеріал теми «Як комп'ютер може допомогти досягти успіху?» з підручника «Я досліджую світ» 2 класу (І.Грущинська, З.Хитра, Н.Морзе, О.Барна, 2019 р.)

При вивченні теми «Як комп'ютер може допомогти під час обчислень» у 2 класі учні знайомляться з пристроями для обчислень: калькулятором та касовим апаратом, його призначенням (с.48-49). Учням пропонується подумати над питанням «Чи використовують калькулятор у смартфоні твої рідні? Для чого? Розгляд теми можна було би продовжити, обговорюючи або граючи в ігри на тему здійснення покупок в крамниці, але такий матеріал у підручнику відсутній.

Відкриття 11

Як комп'ютер може допомогти під час обчислень?

Ти дізнаєшся:

- як можна використовувати комп'ютер і комп'ютерні пристрої;
- які пристрої використовують для обчислень;
- як ввести числа до комп'ютера.

Приготуй для уроку:

- конструктор Lego.

Дотримуйся правил:

- роботи з дрібними предметами;
- роботи з комп'ютером.

Вивчаємо й розуміємо

Комп'ютер й інші комп'ютерні пристрої також використовують для опрацювання інформації, щоб шукати, отримувати, зберігати та змінювати її.

Цікаво, що перший комп'ютер був створений саме для виконання складних обчислень.

Для чого вперше використовували комп'ютер твої рідні?

Сучасні пристрої для обчислень — калькулятор і касовий апарат.

Касовий апарат — це пристрій не лише для обчислень під час розрахунку за товар, а й для друкування чеків.

Калькулятор   **Касовий апарат**

Чи використовують калькулятор у мобільному телефоні твої рідні? Для чого?

Для введення чисел у комп'ютер використовують клавіші клавіатури, на яких написано цифри. Щоб навчитися швидко набирати цифри й літери, правильно використовуй пальці обох рук.

Досліджуємо

Завдання 1. Клавіатура

Розглянь малюнок клавіатури й колір кінчиків пальців рук на малюнку. Знайди відповіді на запитання.

- Яким пальцем потрібно натискати клавішу із цифрою 1 для швидкого друку?
- Який палець використовують для введення цифри 7?
- Якими пальцями натискають клавішу *Пропуск*?

Рис. 1.8 Матеріал теми «Як комп'ютер може допомогти під час обчислень?» з підручника «Я досліджую світ» 2 класу (І.Грущинська, З.Хитра, Н.Морзе, О.Барна, 2019 р.)

У підручнику тих самих авторів для 3 класу нам не вдалося виокремити зміст, прямо пов'язаний з фінансовою сферою. Присутні теми, в яких могло бути представлено елементи фінансової грамотності, як-то «Що тобі необхідно для життя?». В уроці пропонується обговорення питань: які ви маєте потреби? Які з них першочергові для життя і здоров'я? Але подальший зміст уроку, хоча і йдеться про матеріальні і духовні потреби, далі спрямовується на осмислення духовних потреб та не надається інформація про можливості задоволення певних потреб завдяки сімейному і особистому бюджету.

5 **ЩО ТОБІ НЕОБХІДНО ДЛЯ ЖИТТЯ?**

- **Пригадай**, від яких чинників залежить твоє здоров'я.

12

Другий тиждень

Роздивіться зображення, **поміркуйте** й **обговоріть**. Які ви маєте потреби? Які з них першочергові для вашого життя і здоров'я?

Потреби в людей бувають різними. Одні називають **матеріальними**, а інші — **духовними**. До матеріальних належать першочергові потреби людини в їжі, воді, одязі та житлі. Духовні — це прагнення дружити, взаєморозуміння, любові, поваги, доброзичливого спілкування, пізнання світу й себе, захоплення красою природи та мистецтвом, читання цікавих книжок. Ти, певно, можеш продовжити цей перелік.

Людські потреби поділяють також на **природні**, тобто здорові. Задоволення природних потреб зміцнює здоров'я, сприяє розвитку, дарує радість життя. Проте є і **нездорові** потреби, до яких належать шкідливі звички, лінощі, що заподіюють людині багато шкоди. Коло потреб людини свідчить про її характер і рівень розвитку.

Вивчаємо й розуміємо

Потреби — це необхідність у чомусь **значущому для життя людини**.

- **Склади** коло своїх потреб. Які з них належать до матеріальних, а які — до духовних? Які потреби потрібно розвивати, а від яких — відмовитися?

Продемонструйте за допомогою жестів різні потреби людини.

Рис. 1.9 Матеріал теми «Що тобі необхідно для життя?» з підручника «Я досліджую світ» 2 класу (І.Грущинська, З.Хитра, Н.Морзе, О.Барна, 2019 р.)

Серед тем уроків з технологій у підручниках зустрічаються пропозиції провести ярмарку-розпродаж своїх виробів та продумати, як використати отримані кошти для доброчинності. При цьому упущено питання витрат на матеріали та економії, розрахунку вартості і ціни виробу. Але ми вважаємо, що попередньо потрібно обговорювати витрати на матеріали, використані для виробів, і обчислювати витрати та доходи. Тим більше, що пропонувані вироби виконані зі стрічок, або з бісеру, а ці матеріали достатньо вартісні.

Завдання 3. Подарункове яйце

Попрацюйте удвох. Візьміть заготовку яйця з пінопласту. Проколите його по вертикалі шпажкою. Змастіть яйце клеєм. Приклейте послідовно на заготовку кольорові стрічки, притримуючи кінці стрічок зверху. Обирайте стрічки за допомогою **кольорового кола**. Або оберіть жовтий, фіолетовий, зелений **спектр** кольорів. Упорядкуйте стрічки за обраними кольорами. Закріпіть бантиком верхню частину стрічок на шпажці. Подумайте, як зафіксувати яйце, щоб воно трималось вертикально. Зав'яжіть нижню частину стрічок, обріжте зайве.

Поділись

Розкажи рідним або друзям про свої відкриття. Підготуйте ярмарку-розпродаж своїх виробів. Обговоріть, як використати отримані кошти для доброчинності.

з простих висловлювань. Визнач, які висловлювання є зайвими.

Пофантазуємо та помайструємо

Завдання 4. Древа з бісеру

Українці здавна використовують бісер для вишивки, створення прикрас, одягу чи сувенірів.

Бісер — дрібні різнобарвні намистинки з наскрізним отвором для **нанизування**.

Об'єднайтесь у групи по троє. Розподіліть обов'язки так, щоб сплести з бісеру древо в обрану пору року — весною, влітку чи восени. Скористайтесь схемою на початку уроку-відкриття, допомогою сайту *Пустунчик* за посиланням і малюнком.

<https://bit.ly/2L2utfp>

Поділись

Рис. 1.10 зразки завдань з підручника «Я досліджую світ» 2 класу (І.Грущинська, З.Хитра, Н.Морзе, О.Барна, 2019 р.)

Таким чином, проаналізувавши чинні підручники з інтегрованого курсу «ЯДС» та взявши до уваги педагогічний досвід можемо узагальнити, що формування фінансової грамотності не забезпечена у змісті занять, кількість завдань критично недостатня, а це означає, що вчителю необхідно буде самому знаходити потрібну інформацію і впроваджувати її у позаурочний час. Це спонукало нас розробити і експериментально випробувати власну систему формування фінансової грамотності, що містить розроблені теми уроків, комплекс завдань, дібрані матеріали для самоосвіти батьків та проектної роботи. Зміст методичних матеріалів відповідає програмовим вимогам та віковим особливостям здобувачів освіти другого класу.

Концепція Нової української школи та сучасні розробки з виховання та розвитку дітей віддають перевагу активним підходам у роботі з дітьми. Задля ефективного навчання учнів Людмила Лисогор з групою співавторів рекомендують використовувати сучасні навчальні стратегії та інструменти, серед яких вправи з критичного мислення, спільна навчальна діяльність, проблемний підхід, завдання з фізичною активністю та взаємодією учнів на уроці (не мається на увазі фізрозминки), міжпредметні зв'язки тощо [33]. Для цього фахівці дібрали низку цифрових інструментів, які можна використовувати у всіх режимах змішаного навчання: Blooket, Classtime, Kahoot, Wordwall. Для створення інтерактивних карток рекомендують застосовувати Boom Cards, Quizlet та ін. Під час створення інтерактивних ігор радять використовувати: Vaamboozle, HP5, LearningApps тощо [там само].

Однією з важливих фінансових компетентностей людини вважається вміння аналізувати, розуміти інформацію з фінансових документів та правильно їх заповнювати або складати [9]. Також необхідним є критичне мислення під час пошуку інформації та ухвалення фінансових рішень. Джерелами фінансової інформації вважаються грошові купюри, платіжні картки, акції, фінансові документи, економічні та фінансові показники, різні види реклами тощо [там само]. Але громадяни мають усвідомлювати, що

найдостовірніші джерела інформації про фінансові події в країні є державні органи (Національний банк України, Міністерство фінансів та інші).

Г. Горденко пропонує передбачати заняття з фінансової грамотності, які сформують в учнів навички аналізу економічних показників, критичного ставлення до них, пошуку достовірних джерел даних і їх перевірки. Інше знання, яке важливе для фінансової грамотності – в ринковій економіці не існує рішень чи подій, які одночасно вигідні всім одразу. Ринкові відносини передбачають постійну конкуренцію покупців і продавців, виробників і постачальників, роботодавців і найманих працівників, землевласників і землекористувачів, кредиторів та позичальників тощо. Їх інтереси можуть бути протилежними, але якщо укладається угода, це означає, що на певний час їх інтереси узгоджені.

Фахівці стверджують, що закономірним є переймання моделей поведінки і відношення до грошей в родині від батьків до дітей. Люди, які за поведінкою запрограмовані бути багатими, думають, як заробляти більше. Але для цього треба стартовий капітал. А «бідні» люди економлять на всьому, і їх затягує у спіраль «бідних» рішень.

Також частиною фінансової культури є традиції – сім'ї та суспільства в цілому. Національні особливості фінансових стосунків має приклади в українській традиції – будівництво громадою (коли допомагають іншому будувати хату, проводячи розрахунок не грошима, а робочими днями (день я в тебе попрацюю, день ти в мене)). Це основа громадських стосунків, позитивний приклад.

Багато фінансово-економічних знань достатньо складні для розуміння молодшими школярами. Нами було виявлено, що з дітьми 6-8 річного віку можна обговорювати:

- Щоб бути фінансово благополучним або успішним, необхідно добре знати математику (теорія множин може розкрити закони набуття фоловерів у соцмережах);

- Різні моделі фінансової поведінки людей (як приклад і анти-приклад) з книжок, мультиків, з особистого досвіду, казки і прислів'я;

- Фінансова угода як вид договору, коли протилежні інтереси знаходять точки взаємної вигоди тощо;

- Інвестиції в себе самого дає результати. Немає таких знань, які не згодяться в житті, ніколи не знаєш, що знадобиться. Поки можеш – вчися, набирайся знань

- Цікавити новинками у фінансах (банки, страхові компанії), які стратегії з фінансами обирають ваші знайомі, оточення (успішні). Ставитися до цієї інформації з холодною головою, аналізувати. При тому пам'ятати, що речі не робляться вигідними для вас. Вони мають бути вигідними для того, хто їх придумав і запровадив. (це і про вартість і ціну товарів, які ти обираєш). Чим вигідніше виглядає, тим ретельніше треба обдумати, що воно вартує тій стороні.

Виявлено, що у закладі загальної середньої освіти формування фінансової грамотності закладено як ключова компетентність серед інших очікуваних результатів навчання. Водночас, формування цієї компетентності забезпечує невелика кількість навчальних предметів:

- У початковій освіті: окремі теми і завдання в курсах математики, «Я досліджую світ»;
- У базовій освіті: фрагментарно у курсах математики, інформатики, літератури; обов'язковий предмет «Підприємництво та фінансова грамотність» буде вводитися з 2025-2026 років для учнів 8-9 класів;
- У старшій школі - курс за вибором «Фінансова грамотність» для учнів 10, 11 класів.

У позашкільній освіті більше можливостей здійснювати формування фінансової грамотності дітей та молоді. Форми і заходи з неформальної фінансової освіти ініціюються фінансовими і державними установами, освітніми платформами та громадськими об'єднаннями.

В межах інтегрованого курсу «Я досліджую світ» формування фінансової грамотності базується на змісті технологічної, інформатичної, історичної, соціальної та здоров'язбережувальної освітніх галузей. На досягнення результатів навчання, що пов'язані з фінансовою грамотністю, спрямовані здатності здобувачів:

- Дбати про безпеку і реагувати на діяльність, яка становить загрозу для добробуту;

- Визначати альтернативні кроки та прогнозувати наслідки, ухвалювати рішення з користю для добробуту, власної (фінансової) безпеки та безпеки інших;

- Робити аргументований вибір на користь здорового способу життя, аналізуючи фінансові наслідки і ризики;

- Проявляти підприємливість та поводитися етично для поліпшення здоров'я, безпеки і добробуту;

- Розраховувати витрати та ощадливо використовувати матеріали;

- Знаходити, подавати, перетворювати, аналізувати, узагальнювати та систематизувати дані, критично оцінювати інформацію для розв'язання життєвих проблем.

Висновки до розділу 1

Фінансова компетентність визнана нині однією з ключових компетентностей майбутнього, яка буде відігравати важливу роль в успішності і добробуті людини найближчі 5-10 років.

У вивченні проблеми фінансової грамотності нами були використані такі джерела: документи державного та міжнародного законодавства, психолого-педагогічна література, методичні посібники, програми та підручники для закладів загальної середньої освіти (початкової ланки) та інші медіаджерела про неформальну освіту. Аналіз зазначених джерел дав можливість з'ясувати сутність поняття «фінансова грамотність» у сучасному розумінні та його компонентів. Виявлено, що проявом фінансової грамотності є фінансова культура особистості, яка передбачає свідоме поводження з грошима та довгострокове планування у сфері фінансів.

З'ясовано, що для дослідження рівня фінансової грамотності використовуються критерії, визначені ОЕСР – фінансові установки, знання, навички, досвід користування фінансовими послугами тощо. Державні програми та стратегії з розвитку фінансової грамотності у багатьох країнах мають головним завданням цілеспрямовану просвітницьку роботу з дітьми та молоддю. У багатьох державах (Японія, Бельгія, Франція та ін.) формування фінансової грамотності починається з дошкільного віку і неодмінно є частиною занять у початковій школі.

Освітні можливості формування фінансової грамотності дітей в школі та сім'ї не однакові, але обидва ці середовища мають потужний специфічний вплив на особисту фінансову культуру молодшого школяра. Умовами розвитку фінансової грамотності в сім'ї є набуття фінансового досвіду в дитинстві (сімейний і особистий бюджет, поведінка при плануванні і здійсненні покупок тощо). А в початковій школі є кращі умови для набуття знань та формування установок щодо індивідуального бюджету, фінансових понять та розуміння особливостей діяльності фінансових установ та пропонованих ними послуг.

Виокремлюючи вимоги до результатів формування фінансової грамотності молодших школярів, ми спиралися на передбачувані результати навчальної діяльності у Державному стандарті початкової освіти, а також на психологічні можливості дітей 6-10 річного віку. На основі цього нами були передбачені такі критерії оцінювання сформованості фінансової грамотності молодшого школяра:

1. Знання (гроші, ціна, джерела родинного бюджету, банківська карта, співвідношення між доходом і витратами, між ціною та вартістю)
2. Навички (самостійне здійснення покупок, обчислення з грошима, уявлення про норми і алгоритми поведінки в супермаркеті)
3. Установки (пріоритети в покупках та заощадженнях, співставлення доходів та витрат, вибір між бажаним та необхідним, опір спокусам великої вигоди тощо).

Оскільки методика формування фінансової грамотності недостатньо розкрита в методичних рекомендаціях для НУШ, а тим більше не розглядалася до реформи як обов'язкова загальна компетентність, ми орієнтувалися на книги з психології фінансів та їх поради, а також освітні курси з фінансової грамотності.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

3.1. Діагностика вихідного рівня фінансової грамотності молодших школярів на уроках курсу «Я досліджую світ»

З метою перевірки висунутої гіпотези, нами було проведено дослідно-експериментальну роботу з метою виявлення рівня сформованості фінансової грамотності учнів другого класу та реалізацію власної методики роботи. Базою дослідження став Михайлівський ліцей Апостолівської територіальної громади Криворізького району (1 клас - 5 учнів, 2 клас - 7 учнів, 3 клас - 7 учнів, 4 клас - 7 учнів).

Дослідницька робота потребувала таких умов, які б дозволили перевірити гіпотезу, висунуту на початку, і довести чи спростувати її положення завдяки кількісним і якісним змінам у прояві компетентностей об'єктів внаслідок цілеспрямованих впливів. Такі можливості представляє метод педагогічного експерименту, яким ми скористалися.

Програма експериментального дослідження складалася з трьох етапів:

Констатувальний етап:

- Вибір бази дослідження
- Розробка діагностичних методів дослідження (програма інтерв'ю учнів, анкетування для батьків, завдання та методичне забезпечення для них)
- Проведення первинної діагностики сформованості фінансової грамотності учнів

Формувальний етап:

- Розробка методики формування фінансової грамотності молодших школярів на заняттях ЯДС

- Проведення занять та інших заходів з формування фінансової грамотності молодших школярів

Контрольний етап:

- Підсумкове діагностування розвиненості фінансової грамотності учнів
- Кількісна та якісна обробка результатів експериментальної роботи.

Констатувальний етап експерименту передбачав добір та розробку діагностичних методів, за допомогою здійснювалося дослідження сформованості фінансової грамотності молодших школярів та паралельно вивчалися умови для розвитку цієї компетентності на основі опитування батьків та вчителів. Метою констатувального дослідження було виявити фактичний рівень фінансової грамотності молодших школярів та які можливості для її розвитку створюють і забезпечують дорослі (в родині і в закладі освіти). Кроками здійснення констатувального дослідження були: відбір або створення методик вивчення фінансової грамотності учнів молодшого другого класу та фінансової обізнаності вчителів та батьків, апробація діагностики, проведення констатувальних зрізів, обчислення та інтерпретація результатів опитувань.

Вивчені нами готові ресурси і тестові методики для вияву фінансової грамотності зорієнтовані на дорослих користувачів, від 15 років і старше. Для оцінювання фінансової обізнаності молодших школярів такі методики не описані, проте є методичні рекомендації для вчителів та батьків (які описані нами в підрозділах 1.2 та 1.3 цієї роботи). Тому, спираючись на поради з розвитку фінансової грамотності дітей та вимоги освітніх програм початкової школи, нами були розроблені опитувальники, які ми використовували для проведення первинної діагностики сформованості фінансової грамотності учнів. Розроблені питання пропонувалися для інтерв'ювання, оскільки за віковими можливостями молодшим школярам важко було б проходити письмове анкетування. Інтерв'ювання проводилося із учнями другого класу,

кількість яких 7 осіб, оскільки базою є сільський ліцей, в якому на паралелі є по одному класу.

Розуміючи важливість фінансової обізнаності вчителів початкової школи та їх методичної підготовленості до цієї роботи з учнями, нами було розроблено питання анкети та проведено опитування. Питання анкети та приклади відповідей представлені у Додатку Б. Згідно з отриманими відповідями 12 вчителів, результати показали недостатню освіченість вчителів з тим, які питання щодо фінансової грамотності можна обговорювати з учнями молодшого шкільного віку. Водночас, 67% вчителів розуміють сутність фінансової грамотності як ключової компетентності, але не всі приділяють їй увагу на заняттях з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Тому 33% опитаних педагогів періодично звертаються до фінансових питань в матеріалах навчальних занять, але це не регулярно та не в повному обсязі відповідає структурі фінансової грамотності. Тож, можна підсумувати, що результати опитування засвідчують недостатню увагу з боку педагогів до формування фінансової грамотності учнів. Результати опитування узагальнено представлені в діаграмі (рис. 2.1).

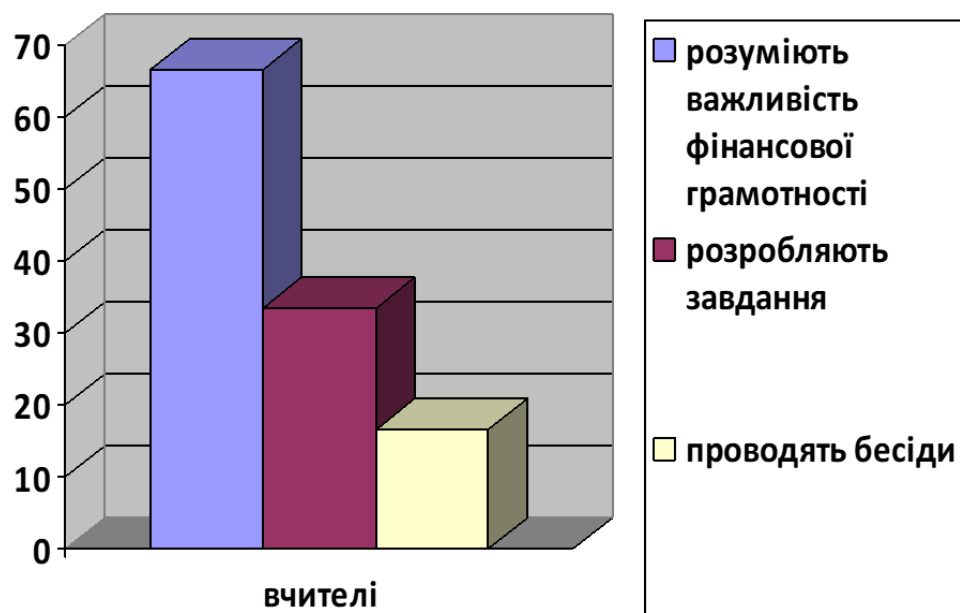

Рис. 2.1 Результати опитування вчителів «формування фінансової грамотності дітей та молоді»

Досвід роботи закладів освіти з формування фінансової грамотності учнів останніми роками розширився. Так, наприклад, у Новопільському ліцеї (с. Новопілля, Дніпропетровської області) проводилася година спілкування з фінансової грамотності для учнів других класів. Тема заходу була пов'язана із Днем безпечного інтернету, але зміст розмови точився навколо готівкових та безготівкових розрахунків, цифрових банківських сервісів, безпеки в користуванні ними та захистом себе від шахраїв в інтернеті. У заході були використані матеріали для формування фінансової грамотності учнів, створені Національним банком України.

Сьогодні ми поговоримо про таке:

- Які бувають гроші?
- Як користуватися платіжною картою?
- Що таке банк та які послуги він надає?
- Що таке банкомат та як знімати готівку з банкомата?
- Які є способи оплати товарів у магазині?
- Які є способи захисту важливої інформації у смартфоні?

Рис. 2.2 Фрагмент презентації на виховному заході для другокласників у Новопільському ліцеї (<https://novopilskiyvkv.blogspot.com/2024/02/blog-post.html>)

Деякі заклади освіти мають змогу відзначати учнів за успіхи певними фінансовими заохоченнями. Так, наприклад, педагогічний колектив криворізької гімназії «Фрі майндз скул» (https://www.instagram.com/freeminds_school/) стимулює учнів початкових класів, видаючи за особливі успіхи в освіті сертифікат на покупки в магазині товарів для творчості на певну суму. Отримавши таку картку-сертифікат, учень/учениця самостійно планує та здійснює покупку, що сприятливо впливає на розвиток фінансової грамотності з точки зору фінансової поведінки та установок.

Оскільки розвиток фінансової грамотності відбувається значною мірою в родині, тісно пов'язана з сімейним бюджетом та фінансовими можливостями родини, тому є необхідність взаємодіяти з батьками у формуванні цієї компетентності. З цією метою було проведено анкетування

батьків (19 осіб) учнів початкової школи для з'ясування питань ставлення батьків до питань фінансового виховання та залучення дітей до фінансового життя родини. Питання анкети подані у додатках (див. додаток Г). Проаналізувавши відповіді батьків, ми простежили певну суперечливість поглядів батьків щодо необхідності формування фінансової грамотності, особливо фінансових знань (не всі батьки мають переконання, що треба розповідати дітям про гроші, звідки вони надходять в сім'ю та як витрачаються). 79% батьків відзначають, що фінансову грамотність формувати необхідно, але 21% - це ті, хто вважає, що це зарано у молодшому шкільному віці або просто не надає цьому значення. Також з відповідей видно, що не всі батьки користуються фінансовими інструментами, доступними в нашій державі, таким чином, вони і не зможуть показати приклад своїм дітям. Результати анкетування батьків наочно подані в діаграмі (рис. 2.2)

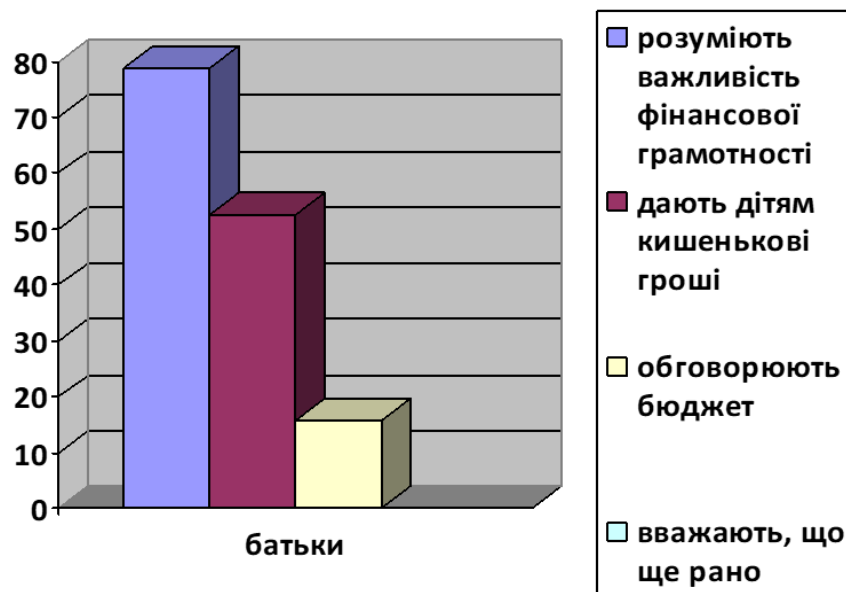

Рис. 2.3 Результати опитування батьків «фінансова грамотність дітей молодшого шкільного віку»

На основі теоретичного аналізу джерел, поданого у першому розділі магістерського дослідження, нами було виділено компоненти та показники для оцінки сформованості фінансової грамотності (див. рис. 2.3). Критеріями фінансової грамотності ми вважаємо фінансові знання, навички користування

фінансами та установки, що проявляються у відношенні та поведінці з коштами. Показники критерію «знання» ми представили у вигляді тверджень, які сам учень може оцінити, формуючи таким чином усвідомленість та переконання. Ці твердження стосуються ознайомленості із видами і виглядом грошових одиниць, їх функцій, поняттям ціни та співвідношення ціна-якість, розуміють зв'язки між надходженням грошей у сімейний бюджет та потребами родини тощо.

Знання	Навички	Установки
☐	☐	☐
☐ Знаю про гроші, для чого вони	☐ Самостійно уміє робити покупки в крамниці	☐ Розставляє пріоритети в покупках
☐ Знаю, що таке ціна	☐ Уміє правильно обчислювати решту	☐ Співставляє дохід і витрати
☐ Звідки беруться гроші в родині	☐ Має уявлення, як поводити себе в супермаркеті, крамниці	☐ Робить вибір між бажаним та необхідним в покупках
☐ Знаю, для чого банківська карта	☐ Має бажання та ідеї заробити гроші	☐ Може відмовитися від спокус витратити гроші на користь більшої/кращої покупки
☐ Розумію різницю між грошовими величинами		
☐ Розумію співвідношення «ціна-якість»		
☐ Хто оцінює товари		

Рис. 2.4. Критерії сформованості фінансової грамотності

Щодо критерію «навички користування фінансами» нами були запропоновані такі критерії для його оцінки: уміння самостійно робити покупки, обчислювати решту, дотримання правил поведінки в супермаркеті, прагнення заробити гроші доступними способами (при виконанні хатніх доручень від батьків).

Було передбачено оцінювання сформованості фінансової грамотності здобувачів відповідно до вікових особливостей за трьома рівнями: від низького до високого (див. таблицю 2.1).

Таблиця 2.1

Рівні та показники сформованості фінансової компетентності здобувачів першого циклу початкової освіти

Рівні	Показники
Низький	Знання обмежуються обізнаністю у формах фінансових одиниць (монети, купюри) Рахує гроші Розподіляє і витрачає кишенькові гроші Самостійно не здійснює покупки (лише з дорослими)
Середній	Відрізняє бажане і обов'язкове (необхідне) Переважно правильно обчислює решту в задачах та завданнях теоретичного характеру Користується особистим бюджетом (кишеньковими грошима) Має початкові уявлення про фінансові установи, їх функції та послуги Знає правила поведінки в крамниці при здійсненні покупок
Високий	Робить вибір між бажаним, але не обов'язковим і потрібним Переважно правильно обчислює решту в «реальних» ситуаціях Міркує про способи заробляння грошей на прикладі успішних бізнесменів Характеризує функції та послуги фінансових установ Вміє поводитися в крамниці при здійсненні покупок Пробує заробляти гроші власними силами

Компоненти фінансової грамотності досліджувалися за окремими методиками. Спочатку ми визначили наявність правильних установок (життєвих орієнтирів), які дозволяють людині приймати ефективні фінансові рішення та уникати небезпек щодо особистого бюджету.

В перебігу інтерв'ю учням пропонувалося від 6 до 10 питань з окремого блоку, які виявляли розуміння основних фінансових понять, досвід у фінансовій сфері та демонстрували ставлення учнів до певних ситуацій.

Варіантами відповідей умовно було передбачено три основних: відсутність відповіді – 0 балів; неправильне уявлення або фрагментарне – 1 бал; середній рівень розуміння або періодичне залучення до діяльності – 2 бали; позитивна відповідь з підтвердженням зі власного досвіду – 3 бали. Балами оцінювалася кожна відповідь на одне питання і виводилася сумарна оцінка.

Таблиця 2.2

Діагностика вихідного рівня фінансової грамотності молодших школярів

Критерії фінансової	Блоки опитувальника	Бали оцінювання
Знання	Знання про грошові купюри та їх номінальну цінність	0-15
	Розуміння основ сімейного та особистого бюджету	0-15
Установки	Планувати фінансові дії (накопичення та витрати)	0-12
	Економно розподіляти бюджет	0-15
Навички	Досвід покупок	0-15
	Ощадливе використання і досвід накопичення	0-12

Тож, згідно із передбаченим розрахунком, рівень розвитку за критерієм «фінансові знання» має відповідати кількості балів від 0 до 30, за критерієм «навички користування фінансами» - від 0 до 27 балів, за критерієм «установки» - від 0 до 27 балів (низький рівень 0-8, середній рівень 9-20, високий рівень 21-30 балів). Згідно з результатами апробованої діагностики на констатувальному етапі можемо узагальнити, що високий рівень середнього значення фінансової грамотності мають 4,6% учнів, середній рівень отримали 23,3% учнів, а низькому рівню відповідають 71% опитаних. Результати цього етапу дослідження представлені в узагальнювальній таблиці 2.3 та діаграмі (рис.2.3).

Таблиця 2.3

Результати констатувального дослідження сформованості фінансової грамотності здобувачів початкової освіти

	знання	навички	Установки	Середнє
Високий	0	14%	0	4,6%
Середній	28%	28%	14%	23,3%
Низький	71%	57%	86%	71,3%

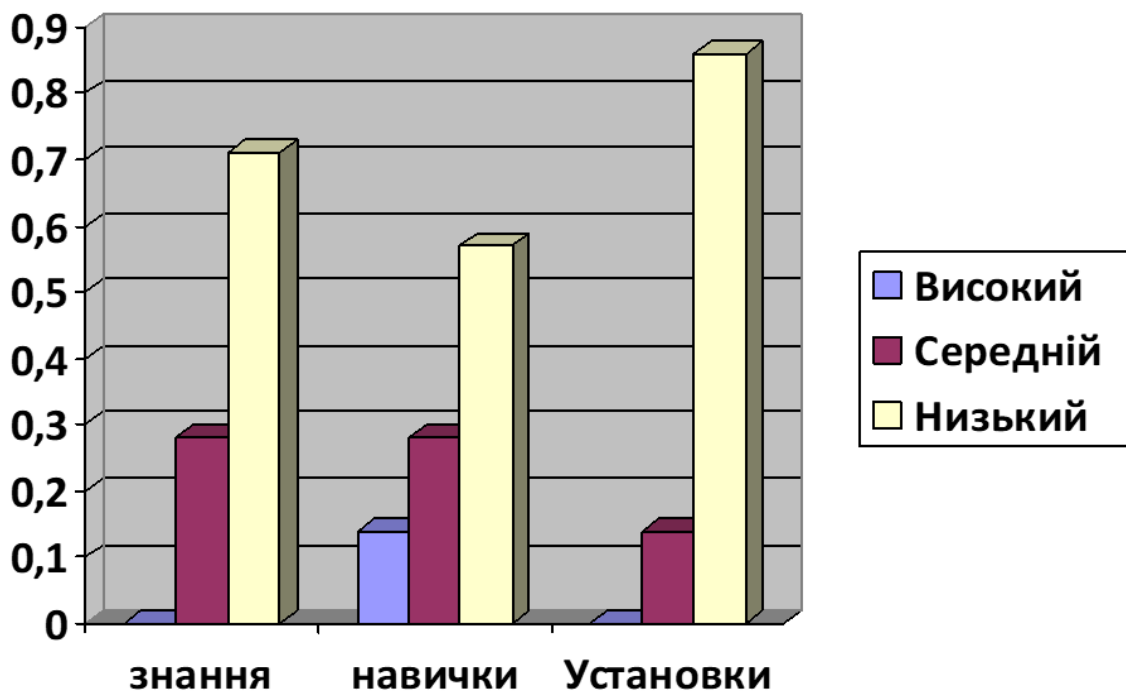

Рис. 2.5. Результати констатувального дослідження сформованості фінансової грамотності здобувачів початкової освіти

Отже, внаслідок виявлення фактичного рівня фінансової грамотності учнів Нової української школи, переважання низького рівня підтвердило наявність протиріч та нерівномірності у формуванні ключових компетентностей в учнів. Недостатній рівень фінансової грамотності як у дітей, так і у їхніх батьків, підтверджує кореляцію з міжнародними дослідженнями фінансової грамотності в Україні, де говорилося про нижчий

рівень у населення у селах та маленьких містах. Таким чином, ми отримали докази на користь необхідності створювати комплексну методичку формування фінансової грамотності. Але водночас, експериментальна програма потребувала рівня розуміння важливості фінансової вихованості серед батьків та вчителів, що стало відомим завдяки вивченню думки дорослих.

2.2. Методика формування фінансової грамотності молодших школярів у змісті інтегрованого курсу Я досліджую світ

З'ясована нами нагальна потреба формування фінансової грамотності, як ключовий компонент з раннього віку та виявлені результати дослідження та досвіду з формування фінансової грамотності спонукав нас до рішення формулювання методики формування фінансової грамотності здобувачів освіти, задля того, щоб методично та інформаційно забезпечити роботу вчителя з фінансового виховання на заняттях з інтегрованого курсу ЯДС.

Розуміючи тенденції формування фінансової грамотності на прикладі розвинених країн, Т. Кізима наводить приклади з практики початкової школи Японії, які ми вважаємо гідними уваги в НУШ. Це зазвичай бесіди такого змісту:

- прості розрахунки бюджету (при приготуванні піци: порахувати, скільки необхідно витратити на інгредієнти, де їх купити, яка буде сума покупок, зробити вибір, аби правильно скористатися грошми, досягти мети);
- формування навичок підприємливості та вміння нести відповідальність за формування доходів сім'ї;
- залучення до заощаджень та інвестицій;
- можливості збільшення власних доходів (різні скарбнички, заощадження та правильне зберігання грошей) [23].

Також радять читати з молодшими школярами книги з фінансової тематики, що додаватиме віри і впевненості дітям у важливості фінансової

компетентності. Водночас регулярно потрібно підраховувати з дітьми заощадження та цікавитися, як вони планують заробляти власні гроші та на що будуть витратити [23].

Нами було проаналізовано діючі підручники з курсу ЯДС і виявлено теми, в змісті яких можна впроваджувати роботу з формування фінансової грамотності. Але в підручниках і методичних рекомендаціях до викладання даного курсу про це не йдеться. Наприклад, в матеріалі теми 9 «Ким славиться історія» (рис. 2.6) в розмові про видатних українців ми пропонуємо для ілюстрації навести ті історично важливі постаті, які зображені на купюрах гривні, супроводжуючи короткою розповіддю про декого з них.

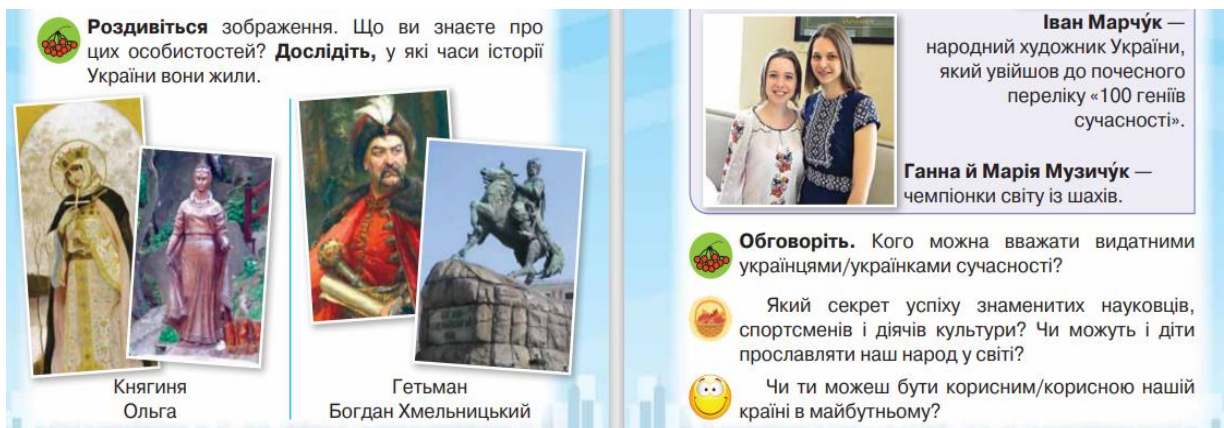

Рис. 2.6 Фрагмент підручника «Я досліджую світ» для другого класу з матеріалом теми «Ким славиться історія» [43]

У другому класі ми обрали такі теми з інтегрованого курсу ЯДС для утворення системи формування фінансової грамотності учнів:

1. Тиждень № 3. Ми — громадяни України. Тема уроку: «Ким славиться наша історія? Хто на гривні?».
2. Тиждень № 4. Дорога до рідного краю. Тема уроку: «Передавання інформації. Правдива та неправдива інформація».
3. Тиждень № 9. Тварини восени. Тема уроку: Конструктори. Виготовлення виробу за графічними зображеннями. Створення моделей тварин» Виготовлення скарбнички.

4. Тиждень № 10. Праця і відпочинок людей восени Тема уроку: Які свята «дарує» осінь?

5. Тиждень № 11. Здорова й безпечна поведінка восени на природі. Тема уроку: Пристрої для обчислень. Клавіатура.

6. Тиждень № 13. Рік. Доба. Зимові місяці. Тема уроку: «Дії з об'єктами».

7. Тиждень № 14. Вплив Сонця на природу взимку Тема уроку Світ професій соціальної сфери. Сервірування чайного столу.

8. Тиждень № 16. Зимові свята. Тема уроку: «Цінність виконаного проекту для соціальної сфери. Виготовлення листівки новорічного меню».

Пропонуючи методичку формування фінансової грамотності, детальніше розкриємо фрагменти уроків із запропонованих тем, побудовані на запропонованих нами матеріалах.

Тема: «Ким славиться наша історія? Хто на гривні?»

Проблемні питання

Розглянемо з вами українські гривні. На кожній монеті або купюрі ми бачимо зображення різних людей. Хто зображений на монеті чи купюрі 1 гривні (2, 5, 10, 20, 50, 100 гривень)? Як ви дізналися? Як ви думаєте, це – українці? це відомі люди? Чим вони прославилися? Давайте дізнаємося!

Розповідь

Дуже давно, коли в країнах панували королі і царі, гроші містили саме їх портрети. Так і в Давній Русі, київській державі, на монетах зображувався портрет князя. І до нашого часу збереглися ті давні монети, - наприклад, срібники і злотники славетного Володимира Великого (Дод. Ж.1). Україна нині – це демократична держава, якою керують парламент – Верховна рада – і президент. Тому, коли створювали українську гривню, було вирішено, що на кожній іншій банкноті буде зображений видатний діяч, який прославив Україну і зробив визначні відкриття. Так на гривнях з'явилися не лише князі Володимир Великий та Ярослав Мудрий, але й гетьмани Богдан Хмельницький та Іван Мазепа, і славетні письменники та науковці Іван

Франко, Леся Українка, Тарас Шевченко, Григорій Сковорода, Михайло Грушевський та Володимир Вернадський.

Вправа

Учням пропонується розділитися на мікрогрупи (по 2-3 особи). Група обирає з «сортувального капелюха» зображення окремої грошової одиниці і добирають інформацію про видатну особу, зображену на банкноті (подається вчителем на основі брошури «Видатні постаті на банкнотах і монетах українських гривень» (<https://salo.li/1559272>)).

Вчитель може використовувати матеріали віртуального Музею грошей Національного банку України <https://museum.bank.gov.ua/museum/>.

Рис. 2.7 Зображення купюр можна знайти на сайті НБУ

При вивченні теми «*Як я можу перевірити правдивість інформації?*» пропонуємо удосконалити зміст уроку на етапі повідомлення нової теми. Так, у підручнику зазначено: «у давні часи люди передавали інформацію мовою символів. Кожний з них мав своє значення: цибулина – символ домашнього вогнища і тепла, журавель – символ любові до рідного дому, лілея – уособлення витонченої краси. Такі символи використовували для оздоблення осель або предметів побуту, прикрашаючи їх сфантазованими квітами та тваринами. Такі зображення використовують і дотепер, наприклад у петриківському розписі» [43]. На рис. 2.6 наведено відповідну сторінку підручника, де також учням дається завдання «розшифрувати» символіку розпису і порівняти, які зображення передають інформацію про реальні рослини, а які – про вигадані.

Аналізуючи зміст згаданого уроку в підручнику, маємо відзначити недостатнє наукове підґрунтя інформації про символіку в традиційному народному мистецтві, адже, як зазначають етнографи і мистецтвознавці, рослинні символи в українських вишивках та розписах (за словами самих народних майстрів) частіше за все передавали побачені та уявні рослинні форми і мали естетичну функцію, а не інформаційну чи то символічну. По-перше, потрібно відділити графічні символи від інших (звукових, кольорових, образних тощо). Спираючись на дослідження найдавнішого народного мистецтва (вишивки, писанкарства, гончарства), можна стверджувати, що символічне значення мали найпростіші геометризовані зображення: хрест, коло, ромб, спіраль, лінії, сварга та ін. [62]. Саме на ці найпростіші символічні зображення ми пропонуємо звертати увагу учнів при вивченні теми, і розглядати їх на прикладах виробів народного мистецтва.

Водночас, при вивченні джерел і способів отримання правдивої інформації ми пропонуємо розглянути її на прикладі фінансової сфери. З дітьми можна провести бесіду про те, звідки ми дізнаємося інформацію про ціну і вартість товару, хто ставить ціну на товар, як безпечно оплачують товари при покупці через інтернет, як перевірити справжність купюр, як зберігати в таємниці інформацію про свої рахунки на карті, хто дасть достовірну інформацію про твій банківський рахунок тощо. Наочні матеріали для демонстрації учням захисних елементів на купюрах представлені на сайті Національного банку України в розділі «Гривня».

Відкриття 4

Як я можу перевірити правдивість інформації?

Ти дізнаєшся:

- ★ як відрізнити правдиву інформацію від неправдивої;
- ★ чому важливо подавати правдиву інформацію;
- ★ яку інформацію можна передати за допомогою народних символів.

Приготуй для уроку:

Які джерела інформації ти використовуєш у навчанні?

Передана інформація може бути зрозумілою і незрозумілою. Наприклад, текст незнайомою іноземною мовою ти зрозуміти не зможеш.

Інформація може бути правдивою й неправдивою. **Правдива інформація** — це така, за допомогою якої описують існуючі насправді події, предмети, явища. **Неправдива інформація** про щось або про когось не відповідає дійсності.

Правдивість інформації можна визначити різними способами: прочитати відомості в енциклопедії, запитати поради в рідних або вчителя, провести спостереження або експеримент.

Рис. 2.8 Фрагмент підручника «Я досліджую світ» для другого класу з матеріалом теми «Як я можу перевірити правдивість інформації» [43]

При вивченні теми «*Пристрої для обчислень. Клавіатура*» здобувачі освіти отримують знання про різні обчислювальні прилади, зокрема про касовий апарат та калькулятор. Визначено, що касовий апарат не лише обчислює розрахунки за товар, але й видає чек [43]. Далі ми пропонуємо практичні завдання для закріплення цих знань в форми ділової гри «В супермаркеті» (Дод. Е). Дітям пропонується виконати такі ролі: касир, покупець, консультант, адміністратор супермаркету та ін. В процесі гри учні опановують алгоритм професійних дій касира при обслуговуванні покупця, а в ролі покупців – здійснюють обчислення за допомогою калькулятора.

Рис. 2.9 Фрагмент підручника «Я досліджую світ» для другого класу з матеріалом теми «Як комп'ютер може допомогти під час обчислень» (автори Н.Морзе, О.Барна) [43]

В темі «*Як організувати виставку*» йдеться про підготовку виставки декоративно-прикладних виробів у школі, в практичних завданнях є такі:

1. вибрати виріб для виставки.
2. Створити етикетку для виробу.
3. Створити ескіз запрошення на виставку.
4. Придумати презентацію свого виробу (як рекламу).
5. Оформити місце проведення виставки.

Проте серед цих завдань не запропоновано оцінити виріб (з точки зору матеріальної цінності), осмислити витрати і вартість, запропонувати ярмарок або аукціон деяких виробів. Водночас, при обговоренні нової теми зазначено: «Після виставки вироби можуть купити для власної колекції інші люди» [43,

с.140]. Загалом, пропонуємо організувати вивчення цієї теми як проєкт (тривалістю 1 тиждень).

Сьогодні такі виставки можна відвідати й за допомогою комп'ютера та різних пристроїв. Наприклад, переглянь відео з виставки народних умільців Тернопільщини.

<https://bit.ly/2PbZRZz>

Що з побаченого ти вмієш робити? Які види декоративно-ужиткового мистецтва тобі ще не відомі?

Разом з однокласниками й однокласницями ти також можеш організувати колективну виставку своїх робіт.

Діємо

Завдання 1. Виріб на виставку
Підготуй виріб, який обрано на виставку. За потреби підправ те, що зламалося, відліпилися, або роздрукуй малюнок заново, якщо папір зім'явся.

Завдання 2. Етикетка виробу
У графічному редакторі створи етикетку для свого виробу. Наприклад, таку.

ВАЗА З ВЕРБОВИМИ ГЛЮЧКАМИ
Папір, вторинні матеріали
Петренко Аліна

Назва
Матеріали
Автор

Завдання 3. Запрошення на виставку
У графічному редакторі створи ескіз запрошення на виставку.

1. Обери фон, оформлення. Не використовуй занадто яскраві кольори й надто багато різних малюнків-прикрас!
2. У запрошенні вкажи текст. Наприклад:
Запрошуємо на виставку робіт учнів 2 класу!
Раді бачити вас 25 травня о 14 год в приміщенні школи.
Організатори

Завдання 4. Презентація виробу
Придумай текст коротенької розповіді про свій виріб — його рекламу. Підготуйся його проговорити перед глядачами. За потреби проведи вдома репетицію перед рідними.

Пофантазуємо та помайструємо

Завдання 5. Оформлення місця проведення виставки
Обговори з учнями та старшими, як можна прикрасити місце проведення виставки. Зроби це разом. Розв'яжи й розмістись написи й вироби.

Поділись

Розкажи друзям про захід, який ви організували у класі. Розкажи, чий виріб на виставці тобі найбільше сподобався та чому. Кому з учнів класу, на твою думку, треба подякувати за допомогу в проведенні виставки? Як ти оцінюєш свою роботу?

Рис. 2.10 Фрагмент підручника «Я досліджую світ» для другого класу з матеріалом теми «Як організувати виставку» (автори Н.Морзе, О.Барна) [43]

З метою виявлення освітніх можливостей формування фінансової компетентності молодших школярів проаналізовано методичні матеріали до уроків та позаурочної діяльності. На освітніх ресурсах як вчителі, так і батьки можуть знайти ігри та ігрові завдання, розроблені з метою формування фінансової грамотності учнів з 1 по 4 клас. Наведемо приклади деяких з них, які доцільно використовувати на заняттях ЯДС та в позаурочній роботі з фінансового виховання [63]. (Додатки Д, Е).

1. **Продукти на 100 гривень: вибираємо, що можна купити.**
Завдання допоможе дитині потренуватися в обчисленнях у межах 100, розвинути логіко-математичне мислення, увагу та кмітливість у процесі вирішення життєвих ситуацій. Діти вибирають серед поданих зображень, які

продукти можна купити на 100 гривень (або іншу фіксовану суму). Проте в завданні не спонукають дітей думати, які продукти найважливіші для родини, для здоров'я тощо;

2. **Робимо закупи: рахуємо гроші.** Завдання спрямоване на розвиток уміння оперування грошима в уявному процесі купівлі-продажу. Так само, не зацентровано на ціннісних аспектах – обирати з потреб, що важливіше.

3. **Кишенькові гроші: рахуємо решту** (пропонується допомогти хлопчику з'ясувати, скільки і яких смаколиків він зможе купити на певну суму грошей, а також порахувати й написати, скільки грошей має залишитися в хлопчика після закупів). Виконуючи завдання, дитина опановуватиме основи фінансової грамотності, розвиватиме логіко-математичні здібності, математичне мислення й кмітливість.

4. **Порівнюємо ціни на квитки, вирішуємо, куди йти з рідними** Дітям пропонується розглянути різні пропозиції на квитки до театру (кінотеатру, цирку) для походу з близькими, і визначити, які квитки дорожчі, які – дешевші та записати це. В результаті дитина повинна вибрати, куди піти з родиною і скільки це коштуватиме, і обговорити разом з усіма членами родини, щоб прийняти рішення.

5. **Канікули в бабусі: рахуємо й аналізуємо.** Діти розглядають зображення свійських тварин, обговорюють їх назви, чим вони харчуються, в яких умовах живуть та що необхідно для догляду за ними. Пропонується розрахувати витрати та прибутки з домашнього господарства.

6. **У буфеті: рахуємо вартість обіду** Завдання спрямоване на формування навичок оперування грошима в ігровому процесі купівлі. Дитині пропонується порахувати вартість кожного з наборів продуктів у буфеті, що зображений на малюнку (додати подані в одних одиницях величини), скласти власний перелік продуктів для обіду та підрахувати його вартість. Завдання сприятиме формуванню навичок додавання іменованих чисел та оперування ними, допоможе дитині самостійно робити закупи в шкільному буфеті.

7. **Економний кулінар: визначаємо вартість** Учням й ученицям пропонується визначити, які інгредієнти потрібно придбати Артему для випікання смачного й корисного торта, з'ясувати, який з тортів – куплений чи приготований своїми руками – буде дешевшим, кориснішим і чому. Виконуючи завдання, дитина розвиватиме вміння аналізувати, логіко-математичні здібності, математичне мислення, увагу й кмітливість.

8. **Розповідь у малюнках «Купуємо з мамою / Shopping»: читаємо і пишемо англійською.** Не зважаючи на те, що це завдання спрямоване на розвиток навичок англомовного читання і мовлення, ми вважаємо, що карту можна використати для обговорення покупок з мамою/татом. Оскільки продукти зображені у вигляді малюнків, діти можуть обговорити життєву ситуацію і назвати продукти [63].

Можемо зробити висновок, що більшість ігрових завдань, що пропонуються для позаурочної роботи з формування фінансової грамотності [63], пов'язані з математичною компетентністю і обчисленням вартості і витрат. Лише завдання з англійської має потенційні можливості для обговорення участі дитини в покупках продуктів для сім'ї і пов'язаних з цим питаннями формування сімейного бюджету.

Грунтуючись на рекомендаціях з використання електронних освітніх матеріалів у Новій українській школі, для забезпечення змішаного та дистанційного навчання ми використовували цифрові інструменти для розробки тестів, інтерактивних вправ [33, с.19]: Wordwall (<https://wordwall.net/uk>), Quizlet (<https://quizlet.com/uk>). Під час створення інтерактивних ігор рекомендуємо використовувати LearningApps (<https://learningapps.org>).

Для учнів 8 річного віку фінансові знання полягають в розумінні різниці між грошовими величинами, що було матеріалом математичної освітньої галузі у першому класі. Тож нами були розроблені завдання, які в ігровій формі допомагають відновити або закріпити знання з фінансової

сфери. Зокрема, таке завдання як «Утвори пару» (<https://learningapps.org/watch?v=p8qv58ewc24>).

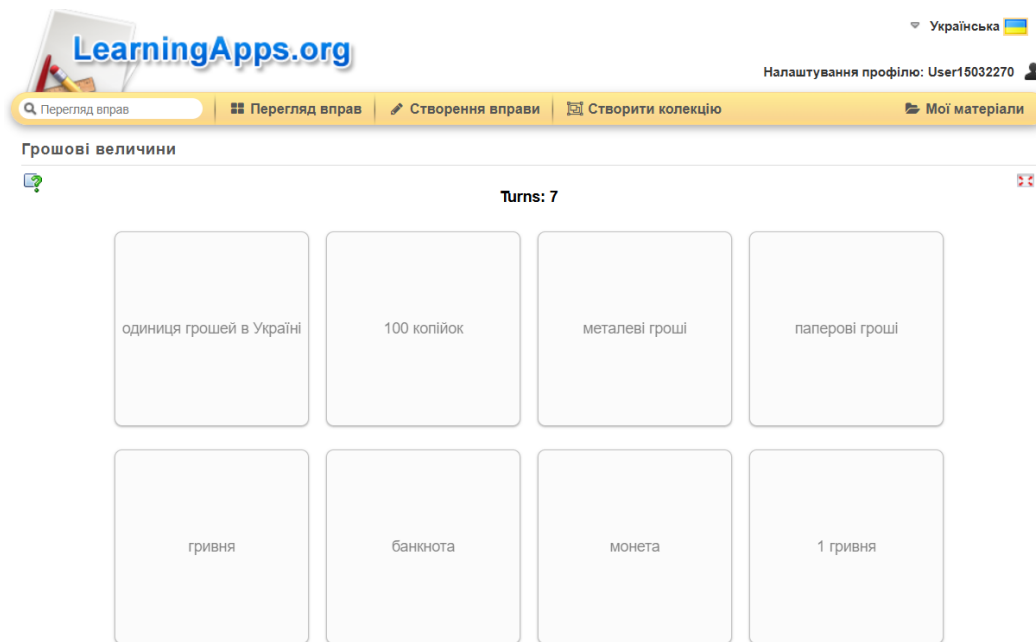

Рис. 2.11 Завдання на знання грошових величин «Утвори пару»

Іншим варіантом завдань у роботі з формування фінансових знань у другокласників може бути завдання на розподіл по групах відповідних прикладів до понять «доходи – витрати». Ці поняття є ключовими у формуванні фінансової грамотності і для учнів 7-8 років відображають найближчу зону розвитку.

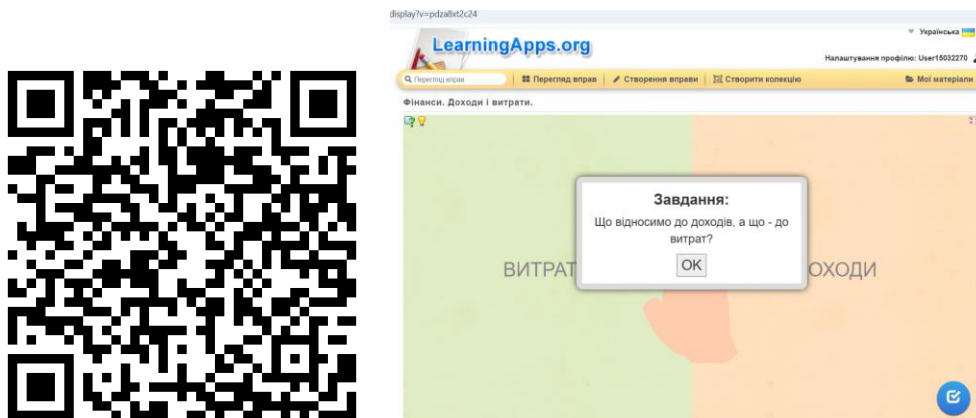

Рис. 2.12 Гра-класифікація «Витрати та доходи» LearningApps (<https://learningapps.org/display?v=pdza8xt2c24>).

Ми пропонуємо для вчителів використовувати і доповнювати скарбничку приказок і висловів про гроші, які можуть бути доречними як додатковий матеріал, ідея для роздумів та обговорень. Завданням такої роботи є формування ціннісних орієнтацій у фінансовій культурі, виховання усвідомленого ставлення до фінансової сфери. Так, щодо тематики обговорень на уроках ЯДС, які відповідають компонентам фінансової грамотності, можна таким чином розподілити цей матеріал (див. таблицю 2.4).

Таблиця 2.4

Відповідність змісту приказок і прислів'їв аспектам формування фінансової грамотності в курсі ЯДС

Ціннісні орієнтири, установки, життєві орієнтири	Аби я був, гроші будуть. Гроші бережи — вони й тебе врятують. У його грошей як у жаби пір'я. Хто змолоду гроші береже, той на старість в нужді не живе.
Знання Як заробляються гроші	Грошей здобудеш, життя-вік перебудеш Гроші йдуть до багатого, а злидні до бідного. Гроші рахувати, треба розум мати. За добрі гроші — то й хороше, а дешевеньке то й поганеньке. Сума то сума (гроші), та до неї треба й ума.
Навички поведження з коштами	Грошей не сій, бо вони не зійдуть. Не вродять. Копійка карбованці береже. Любиш позичати, люби й віддавати. Плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що купували — грошам не пропадати.
Підприємництво	Почин дорожчий за гроші.

Рис. 2.13 Завдання «З'єднай половинки прислів'їв про гроші»
<https://learningapps.org/watch?v=psobo0h1v24>

Тема уроку: **Конструктори. Виготовлення виробу за графічними зображеннями. Створення моделей тварин. Виготовлення скарбнички.**

Для розвитку практичних умінь щодо планування особистого бюджету та заощаджування ми пропонували другокласникам виготовити скарбничку з підручних матеріалів. Скарбничка мала відмінність від звичної форми, коли в ємність просто занурюється монета або купюра і сума, яку накопичено, буде відома лише тоді, коли її відкривають і все перераховують. Натомість ми пропонували створити табличку на аркуші паперу, де вказані числа, що відповідають номіналу українських грошових одиниць. При додаванні грошей в скарбничку, дитина має закреслити відповідний номінал, і коли всі числа будуть закреслені – буде досягнута фінансова мета накопичення (приклад – на рис. 2.13). Використання скарбнички також здійснюється в ігровій формі – як челендж: зібрати кошти на благодійну мету.

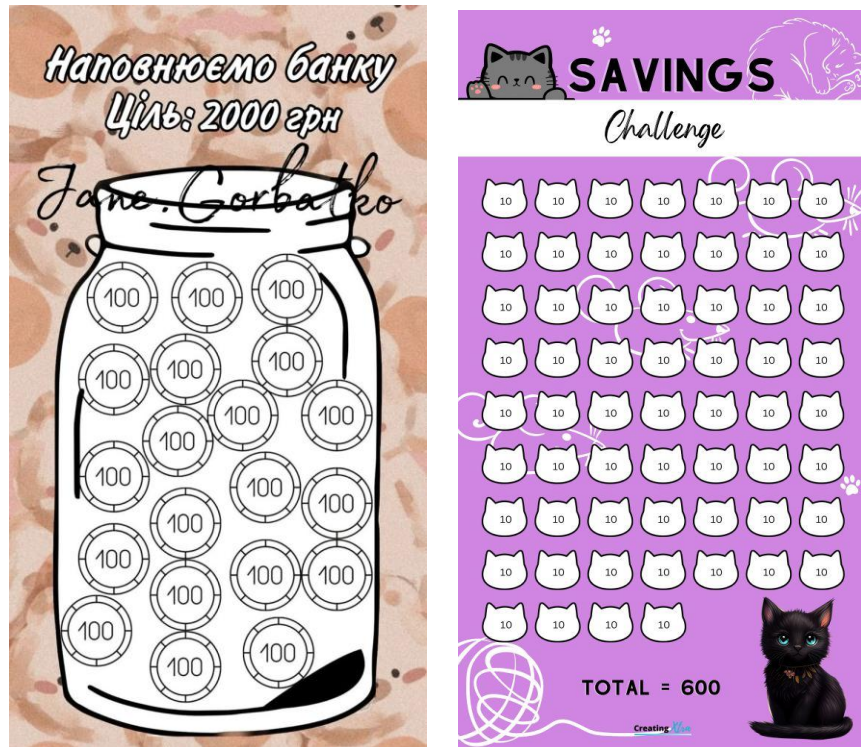

Рис. 2.14 Приклади оформлення скарбничок

Просвітницька ініціатива НБУ «Центр фінансових знань «Талан» пропонує багато заходів для залучення дітей і дорослих до фінансової освіти. Однією із цікавих тематичних кампаній є інтерактивна гра «Адвент-календар чарівника з платіжної безпеки» (рис. 2.14). Форма адвент-календаря, приуроченого до різдвяних свят, може привабити дітей і дорослих до важливої інформації з фінансової грамотності і безпеки.

Рис. 2.15 Освітня ініціатива Музею грошей НБУ і сайту для освітян «Талан» - адвент-календар з платіжної безпеки (<https://salو.li/c561BB7>)

На основі такого адвент-календаря вчитель може організувати ранкові зустрічі або позакласну роботу напередодні Різдва, щодня відкриваючи нове віконечко. Інформація, подана в окремих чарунках, пов'язана і з фінансовою сферою, і з щоденним життям дітей: інформативні відео про експонати музею грошей, кросворди, розважальний контент тощо (дод.). Тому цей матеріал послугує набуттю учнями знань з фінансової грамотності та формуватиме культурні компетентності громадянина.

Таким чином, зміст інтегрованого курсу «Я досліджую світ» має потенціал для організації роботи з формування фінансової грамотності молодших школярів. Водночас, запропоновані нами матеріали можуть бути застосовані для позаурочної роботи або проектної діяльності учнів.

2.3.Результати дослідно-експериментальна робота з формування фінансової грамотності молодших школярів

Стосовно роботи в експериментальному класі, нами було розроблено і впроваджено методика формування фінансової грамотності на основі розроблених матеріалів до тем, що вивчаються.

На цьому етапі здійснювалася реалізація розробленої нами методики формування фінансової грамотності здобувачів згідно із моделлю ключової компетентності, описаною у першому розділі роботи. Згідно з гіпотезою, ми вважаємо, що ефективність формування фінансової грамотності молодших школярів буде ефективною за умов:

- в календарно-тематичному плані з курсу ЯДС будуть виділятися теми (уроки) з фінансової грамотності не менш як раз на місяць;
- методи і форми роботи мають забезпечувати всі компоненти фінансової грамотності особистості;
- використовуються інтерактивні та ігрові методи на діяльнісній основі, переважаючи над пояснювально-ілюстративними;
- залучення батьків до спільної роботи з формування фінансової грамотності, батьківський фінансовий всеобуч.

Для методичного забезпечення успіху процесу формування фінансової грамотності молодших школярів у змісті технологічної освітньої галузі в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» нами вирішувалися такі завдання: розробка методичних рекомендацій до навчальних та ігрових активностей для занять з курсу ЯДС відповідного змісту; розробки ранкових зустрічей з обговорення установок та досвіду фінансової поведінки; підготовка навчально-методичних матеріалів для занять дистанційного формату; орієнтовні теми проєктів з формування фінансової грамотності (за участю учнів та батьків).

З тих причин, що варіативний компонент типового навчального плану в початковій школі доволі обмежений, з дозволу адміністрації ліцею нами

були внесені зміни у зміст і деякі теми навчальних занять з курсу «Я досліджую світ» таким чином, аби теми з фінансової грамотності вивчалися раз на два тижні, але не менше разу на місяць. Водночас, кожного тижня здійснювалася робота в ранковому колі з обговорення питань фінансової грамотності учнів. Окрім того, деякі ігрові завдання подавалися дітям у дистанційному, асинхронному форматі (через месенджери). В такий спосіб ми передбачали реалізацію експериментальної програми через такі 8 тем:

Тема 1. «Ким славиться наша історія?».

Тема 2. «Передавання інформації. Правдива та неправдива інформація».

Тема 3. «Конструктори. Виготовлення виробу за графічними зображеннями. Створення моделей. Виготовлення скарбнички як модель касового апарату».

Тема 4. «Які свята «дарує» осінь? Осінній ярмарок».

Тема 5. «Пристрої для обчислень. Калькулятор і касовий апарат».

Тема 6. «Дії з об'єктами».

Тема 7. «Світ професій соціальної сфери. Сервірування чайного столу /Крамниця /Супермаркет».

Тема 8. «Цінність виконаного проекту для соціальної сфери. Виготовлення листівки новорічного меню. Готуємо свято для друзів».

Реалізувавши методiku формування фінансової грамотності у здобувачів освіти 2 класу, здійснили повторну діагностику та порівняння результатів констатувального та формувального етапів дослідження. Для визначення ефективності результатів експериментальної роботи було застосовано ті самі опитувальними на обох етапах дослідження, що дало можливість досягти наступних змін (див.табл.2.5)

Таблиця 2.5

Результати формувального дослідження сформованості фінансової грамотності здобувачів початкової освіти

	Знання	Навички	Установки	Середнє
Високий	14%	43%	28%	28%
Середній	28%	43%	14%	28,3%
Низький	57%	14%	57%	42,6%

Зміни, що відбулися, не такі різкі, аби говорити про достатність проведених заходів, але тенденція підвищення показників рівня фінансової грамотності учнів дає можливість зробити висновки про певну успішність застосованої методики. Якщо представити результати узагальнених оцінок в діаграмі, буде очевидно динаміку до зростання високого і середнього рівня фінансової грамотності серед учнів.

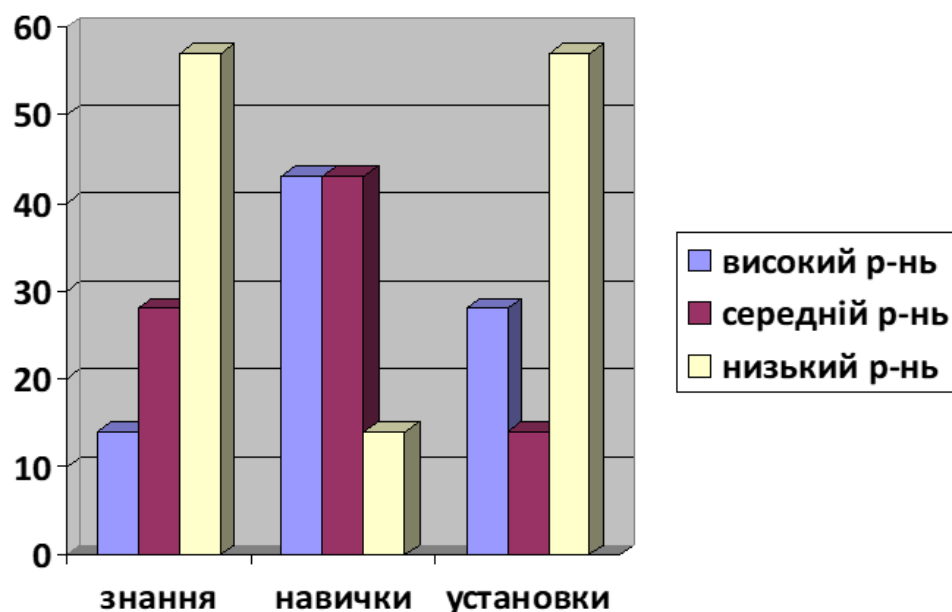

Рис. 2.16. Результати формувального дослідження сформованості фінансової грамотності здобувачів початкової освіти

Також помітно зросли відсоткові показники за критеріями «установки» та «навички» відповідно на 28% і 43% високого рівня, а показники за критерієм «знання» зросли менше на високому рівні (на 14%), але за рахунок стабільності середнього рівня, зменшився низький.

Таким чином, результати, отримані в перебігу контрольного експерименту, підтверджують висунуту нами гіпотезу щодо ефективності розробленої методики за умов систематичного та регулярного здійснення роботи з формування фінансової грамотності молодших школярів.

Висновки до розділу 2

Для досягнення мети дослідження та перевірки гіпотези нами була розроблена методика формування фінансової грамотності молодших школярів. Основна ідея методики ґрунтувалася на принципах систематичності, поступовості та наступності у здобутті фінансової компетентності учнями відповідно до їх віку та попереднього досвіду. Згідно до завдань дослідження, нами були розроблені та апробовані: перелік тем навчальних занять з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», в змісті яких розкриваються питання фінансової освіти; методичні рекомендації до проведення ранкових зустрічей та ігрових активностей в колі, інструктивно-методичні матеріали для занять в дистанційному форматі, педагогічна діагностика рівня сформованості фінансової грамотності учнів початкової школи (що містить питання для опитування, критерії і методики обчислення рівня фінансової грамотності).

Оскільки методика розвитку фінансової грамотності недостатньо розкрита у методичних посібниках та рекомендаціях для вчителів Нової української школи, і тим більше не розглядалося методиками навчання з гуманітарних предметів у школі раніше, у своїх методичних розробках ми орієнтувалися на вимоги освітніх програм до інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та змістових ліній різних освітніх галузей. Також цінними для нас стали книги з порадами психологів, а також освітні курси, які нині розроблені як для учнів, так і для батьків і вчителів.

Здійснена експериментальна перевірка результативності методики формування фінансової грамотності молодших школярів, здійснена на основі опитування вчителів і батьків, а також за допомогою інтерв'ювання учнів показала ефективність у порівнянні результатів констатувального та формувального експерименту. Було виявлено, що показники високого рівня фінансової компетентності учнів 2-го класу зросли на 23,4%, середнього – зросли на 5%, а низького – зменшилися на 28,7%.

ВИСНОВКИ

Виявлена на основі аналізу джерел сутність поняття «фінансова грамотність» була узагальнена нами у такому визначенні: «фінансова грамотність – це здатність приймати обґрунтовані фінансові рішення та раціонально діяти на основі своїх знань, навичок, установок».

Фінансові знання – це розуміння функцій і структури фінансового ринку та фінансових установ, уявлення про юридичні та податкові питання фінансів, наявність фінансового словника та обчислень доходів та витрат. Життєві установки щодо фінансів – планування бюджету та обирання заощадливих життєвих стратегій задля добробуту себе і близьких, що не суперечить загальним інтересам. Навички у фінансовій сфері – це вміння користуватися сучасними фінансовими продуктами, розв'язувати фінансові задачі та приймати рішення задля підвищення добробуту.

Фінансова грамотність може бути розвинена на різних рівнях: початковому, базовому (побутовому) та «просунутому» (фаховому).

Таким чином, компоненти фінансової грамотності – знання, навички та установки щодо фінансових відносин, для кожної вікової групи будуть по-різному проявлятися. Для учнів початкової школи результатом буде початковий рівень фінансової грамотності, для учнів старших класів – базовий рівень. Але, якщо порівнювати із досвідом зарубіжних країн (наприклад, Японії), початковий (примітивний) рівень фінансової грамотності діти отримують вже в дошкільній освіті. Тому обов'язковою і регулярною має бути робота з формування фінансової грамотності у початковій школі.

На основі аналізу освітніх програм та змісту методичних матеріалів, з'ясовано, що дуже добре розкриті методичні питання формування фінансової грамотності у математичній галузі, для чого розроблено багато задач і завдань на обчислення. Навіть із грошима (кюпюрами та монетами) учні знайомляться на уроках математики.

Виявлено недостатність представлено у підручниках для 2 і 3 класів змісту для того, аби забезпечити формування фінансової грамотності молодших школярів: за цілий рік вивчено лише декілька нових понять: касовий апарат та калькулятор, благодійність, дохід, кошти. Водночас, самі вчителі не мають достатніх знань щодо фінансової сфери, які би можна було цілеспрямовано застосувати в уроках. Розуміючи важливість фінансової грамотності, і батьки, однак, не до кінця усвідомлюють, що її формування – це безперервний процес, спрямований і на засвоєння знань, і на формування переконань, звичок, досвіду поведінки з грошима. Ситуація ускладнюється тим, що і самі дорослі не завжди можуть бути взірцем фінансової культури через свою малу освіченість у цих питаннях та низький добробут. Тому наше усвідомлення в розробці методики базувалося на тому, що саме в школі молодший школяр може отримати фінансові компетентності, і це стане основою для її подальшого розвитку в сім'ї.

В розробці методики було передбачено врахування і перевірка умов гіпотези, зоркема розроблено теми регулярних занять з фінансової грамотності (не рідше як раз на місяць) і використання методів і форм навчання, які забезпечують всі компоненти фінансової грамотності особистості молодшого школяра. Нами запропоновані інтерактивні та ігрові освітні технології на діяльнісній основі, до роботи з фінансової грамотності залучені батьки (анкетування, тренінги, ігрові завдання, бесіди).

Розробці методики формування фінансової грамотності молодших школярів передувало вивчення реального стану формування фінансової грамотності у початковій школі методами опитування. Також було здійснено аналіз підручників з курсу «Я досліджую світ» та з'ясовано фактичну наявність матеріалу з фінансової теорії та практики.

Але найбільш цінним у фінансовій грамотності ми вважаємо життєві установки (ставлення до грошей та звички), а вони не стосуються фінансових обчислень. Тому нами було обрано інтегрований курс ЯДС для розроблення

методики формування фінансової грамотності із впливом на усі компоненти ключової компетентності.

Для формування фінансової грамотності учнів 2 класу було підготовлено і проведено ігрові активності «Банк» та «У магазині», використовувалися завдання (вікторини, практичні завдання), проводилися евристичні бесіди та обговорення життєвих ситуацій. Було запропоновано ідеї для доповнення змісту уроків «Я досліджую світ» питаннями фінансової освіти, які збагачують уявлення дітей про фінанси та їх функції, вчать мати особисту думку про фінансові традиції, звички та установки, розвивають відповідальність та економність, заощадливість. В розмовах з учителем учні повинні поступово зрозуміти, що багата людина – це не лише та, яка багато заробляє, але й та, яка заощаджує, планує фінанси, працелюбна та ініціативна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреас Шлейхер. Найкращий клас у світі: Як створити освітню систему 21-го століття. Львів : Літопис, 2018. 296 с.
2. Андрієвська В.М., Білоусова Л.І., Сапенко А.А. STEAM-проект із розвитку фінансової грамотності учнів. *Народна освіта*. 2018. Випуск №2 (35). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5335
3. Біденко С. Золотаревич І. Як розповісти дітям про гроші. Харків : ВГ «Основа», 2019. 128 с.
4. Біденко С. Золотаревич І. Книга юного підприємця. 9 детальних планів своєї справи для підлітків. Харків : ВГ «Основа», 2017. 144 с.
5. Блискавка О., Зеленцова А. Фінансова грамотність населення та розвиток національної економіки URL: https://ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/159.htm
6. Бречко О. Фінансова і цифрова грамотність як базові складові розвитку сучасного інформаційного суспільства. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2019. Вип. 24. С. 129-135.
7. Веремійчик І.М. Уроки трудового навчання : 1 клас : навч.—метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2014. 128 с.
8. Волкова Н.П. Педагогіка : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2012. 616 с.
9. Гільберг Т.Г. Нова українська школа : Технологічна освіта у початковій школі: навч.- метод. посібник для пед. працівників. Київ : Генеза, 2021. 160 с.
7. Гаврилко Т.О., Довгань М.М. Фінансова грамотність населення: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 30 (2). С. 48 – 52.
8. Гончар Л.В., Гарна С.О., Мартиненко А.О. Фінансова грамотність населення України як фактор успішного розвитку держави. *Інноваційна економіка*. 2019. № 1 – 2. С. 182 – 186.
9. Горленко Г. Медіаосвіта на заняттях з фінансової грамотності : навч. видання /за ред. Волошенюк О., Іванова В. Київ : АУП, ЦВП, 2021. 76 с.

10. Грають та розумно витрачають гроші: як працює гра, що навчає дітей фінансовій грамотності. URL: <https://rubryka.com/article/gra-shho-navchaye-finansovij-gramotnosti/>
11. Грущинська І.В., Хитра І.М. Я досліджую світ. Підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти. (у 2-х частинах) : Частина 1. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 144 с.
12. Гущина Н.І., Орлова Т.Г., Кондратова Л.Г. Нова українська школа : організація позаурочної діяльності в початковій школі на засадах партнерської взаємодії учасників освітнього процесу : навч.—метод. посібник. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2021. 160 с.
13. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011>.
14. Державний стандарт початкової освіти : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 року № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-п#Text>
15. Дизайн і технології. 1 клас: навч.—метод. посібник для вчителя /Мачача Т.С. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 64 с. URL: <https://znaishov.com/News/Details/navchalno-metodychni-posibnyky-dlia-pedahohichnykh-pratsivnykiv/12>
16. Дитячий бюджет Мультфільм. *Future Education* URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BspJIQS5SM>
17. Домбровська С.О. Сучасні методи формування фінансової грамотності населення України. Освітня аналітика України. 2022. № 3 (19). С. 3 – 14.
18. Дудчик О.Ю., Матвійчук І.О. Фінансова грамотність населення: теоретичні аспекти, проблеми і перспективи поліпшення в Україні. Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 31. С. 631 – 636.
19. Жлудько В.М. Трудове навчання з практикумом : навч.—метод. посібник для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта». Чернігів: ЧНТУ , 2016. 88 с.
20. Зайченко І.В. Педагогіка : навч. посібник. Київ : Вид-во Ліра-К, 2016. 608с.

21. Іграшковий банкомат власними руками : Майстер-клас із теоретичним супроводом для дітей старшого дошкільного віку та учнів початкової школи. Центр фінансових знань «Талан». URL: https://talan.bank.gov.ua/uploads/navchalni_materialy/mk-bankomat-igrashkovii-bankomat-vlasnimi-rukami-2024.pdf?v=6
22. Кізима Т.О. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. *Вісник ТНЕУ*. 2012. № 2. С. 64 –71.
23. Кізима Т.О., Баран М.М. Фінансова грамотність дітей – серед пріоритетів Нової української школи. *Актуальні питання фінансової теорії та практики*. Збірник матеріалів Восьмої заочно-дистанційної наук. Конференції студентів і молодих вчених, м. Тернопіль, 20 травня 2021 р. С. 55 – 57.
24. Кірик М., Данилова Л. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти : *навч.—метод. посібник*. Львів : Світ, 2019. 136 с.
25. Козленко О.Г. Наскрізнi змістові лінії курсу біології «Підприємливість і фінансова грамотність». *Біологія і хімія в рідній школі*. 2019. №2(131). С. 16–20. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717145/1/Bio_him_2_2019-pp-16-20.pdf
26. Копосов П.Г. Нова українська школа: дидактичні особливості організації навчально-ігрової діяльності учнів 1-2 класів : навч.—метод. посібник. Харків : Вид-во «Фабула», 2021. 160 с.
27. Котелянець Ю.С., Котелянець Н.В. Методика викладання освітньої галузі «Технології» з практикумом: *навч.—метод. посібник*. Харків, 2019. 198 с.
28. Кугай Н., Володько А. Реалізація наскрізної лінії «підприємливість та фінансова грамотність» під час вивчення функцій у базовій школі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 2022. №3. С. 29–48.
29. Кузьменко Ю. Формування компетентності «підприємливість та фінансова грамотність»: сучасні орієнтири. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Педагогіка*, 2018. №2 (8). С. 36 – 39. <https://doi.org/10.17721/2415-3699.2018.8.09>

30. Куліш М.В. Формування фінансової грамотності молодших школярів у родинному вихованні. Актуальні питання теорії і практики початкового навчання: Збірник наукових праць студентів. Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет, 2024. Вип. 17. С. 55 – 59.
31. Куриш Н., Куриш Д. Формування фінансової грамотності учнів – інвестиції у майбутнє економіки України
<https://pi.iod.gov.ua/images/pdf/2016%202/2.pdf>
32. Лисогор Л., Берендєєв С., Косенчук Ю. Використання електронних освітніх матеріалів у освітньому процесі: сучасні підходи і технології Нової української школи. Вип. 1 : *навч.—метод. посібник*. Київ, 2023. 117 с.
33. Ліга амбасадорів фінансової грамотності. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб : вебсайт. URL: <https://www.fg.gov.ua/articles/50943-liga-ambasadoriv-finansovogramotnosti.html>
34. Літвінцева Н. ЯДС: урок 91 «Гроші. Бюджет. Заощадження». НУШ Дистанційні уроки. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=V1MtDwddKRk>
35. Маковійчук О. В., Шульга А. В. Особливості організації художньо-проектної діяльності молодших школярів
URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/32229>
36. Маковійчук О. В.; Шульга А. В. Методика навчання технологічної освітньої галузі в початковій школі : *навч.-метод. посіб.* Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича : Рута, 2022. 163 с.
37. Малафійк І.В. Дидактика новітньої школи : *навч. посібник*. Київ : Слово, 2015. 632 с.
38. Мачача, Т. С. Особливості змісту та методики інтегрованого курсу «Дизайн і технології» технологічної освітньої галузі початкової освіти. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713937/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf>

39. Мачача Т.С. Теоретико-методологічні засади проєктування змісту технологічної освіти учнів середньої загальноосвітньої школи. *Український педагогічний журнал*. 2016. №3. С. 105 – 114.
40. Мачача Т. Формувальне оцінювання як основа структурування підручників «Технології» для базової середньої освіти. *Проблеми сучасного підручника*. 2024. Вип. 32. С. 105–121. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-32-105-121>
41. Мірошнікова Аліна. Замість оцінок — гроші: неймовірна школа «Акшар». URL: <https://osvitoria.media/experience/zamist-otsinok-groshi-nejmovirna-shkola-akshar/>
42. Миронова С.П. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах : *навч.—метод. посібник*. Тернопіль : Астон, 2020. 176 с.
43. Морзе Н.В., Барна О.В. Я досліджую світ. Підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти. (у 2-х частинах) : Частина 2. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. 144с.
44. Національна стратегія розвитку фінансової грамотності в Україні до 2030 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalna-strategiya-rozvitku-finansovoyi-gramotnosti-v-ukrayini-do-2030-roku>
45. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи. URL : <https://salo.li/aB0d282>
46. Нова українська школа: організація взаємодії з батьками учнів початкової школи: *навч.—метод. посібник* / Т. М. Бабко та ін. Київ : Вид. дім «Освіта», 2020. 208 с.
47. Нова українська школа: поради вихователю групи продовженого дня у закладах загальної середньої освіти: *навч.—метод. посібник* / за ред. Г. І. Дмитрів та ін. Львів : Світ, 2019. 224 с. URL : http://svit.gov.ua/download/Dmytriv_NUSH.pdf

48. Нова українська школа: *порадник для вчителя* / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с. URL : <https://www.e-litera.com.ua/upload/grade-0/nus-poradnyk.pdf>
49. Огієнко Д. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації проєктно-технологічної діяльності учнів на уроках «Дизайн і технології». *NewInception*. 2022. №1-2 (3-4). С. 39–46. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5761863>
50. Остапенко, Л. П., Феннич, В. М. (2020). Формування ключової компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» в шкільному курсі інформатики. URL : <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/5cf8a11a-de1b-4f0d-874a-fa90c329076c>
51. Пальчевський С.С. Педагогіка : *навч. посібник*. Київ : Каравела, 2021. 496с.
52. Піддячий В. Сутність і зміст інновацій та інноваційних практик у неформальній та інформальній освіті. *Молодь і ринок*. 2023. № 9/217 URL : <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.288065>
53. Початкова дизайн-освіта: готовність учителя до художньої праці з обдарованими учнями : монографія /за ред. В.П.Тименко. Київ : Інформ. системи. 2010. 249 с.
54. Приказюк, Н. В. Ходаківська, Ю. О. Цифрова фінансова грамотність: компоненти та методи підвищення URL : <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/42519>
55. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (затверджено Наказом Мінекономіки № 2736 від 23.12.2020 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>
56. Руденко Ю. Д. Шляхи подолання кризи сучасної педагогіки. Київ : Просвіта, 2018. 278 с.
57. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підруч. для вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ : Грамота, 2013. 504 с.

58. Савчук Н. Фінансова грамотність: сутність і перспективи розвитку. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Сер. : філософські науки.* 2021. Вип. 1. С. 92–97. DOI: [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-1\(26\)-92-97](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-1(26)-92-97).
59. Сороколіт Н.С., Пасічник В.М., Римар О.В., Ханікянц О. В., Соловей А. В., Маланчук Г. Г. Методичні прийоми формування ключової компетентності "підприємливість і фінансова грамотність" у фізичному вихованні школярів
60. Типові освітні програми: початкова освіта. Державний стандарт початкової освіти, 2018 рік URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/tipovi-osvitni-programi-2>
61. Спецкурс із фінансової грамотності для підвищення кваліфікації педагогів початкової школи / авт.кол. : за заг.ред. Т.С.Смовженко. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. 116 с.
62. Українські народні обереги-символи і знаки *Обереги українського народу* Вип. 16.16 липня 2022 р. <https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/580/>
63. Фінансова грамотність для 2 класу: розвиток дитини. URL: https://childdevelop.com.ua/worksheets/tag-financial_literacy-klas2-skills-sortpop/
64. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 : звіт за результатами дослідження. USAID. Київ, 2021. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf
65. Фінансова грамотність : підручник / авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Київ : УБСНБУ, 2014. 316 с.
66. Фінансова грамотність для дітей: як і з чого починати <https://rubryka.com/article/finansova-gramotnist-dlya-ditej/>
67. Фінансова грамотність для освітян. Національний банк України https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+NBU101+2024_T1
68. Формування STEM-навичок у класі. URL: <https://www.microsoft.com/uk-ua/education/educators/stem>

69. Формування фінансової грамотності для дітей та підлітків 22 липня 2022
<https://yes-tm.com/finansovaya-gramotnost-dlya-detej>
70. Хом'юк І. В. Формування фінансової грамотності майбутніх інженерів на заняттях з вищої математики Вісник Вінницького політехнічного інституту
<https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/download/2449/2348/2762>
71. Хорунжий В.І. Практикум в навчальних майстернях з методикою трудового навчання. Тернопіль: “Астон”, 2003. 220 с.
72. Хорунжий В.І., Пономаренко Н.В. Трударик: Практичний матеріал для уроків трудового навчання та позакласної роботи з молодшими школярами. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2006. 96 с.
URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk752605.pdf>
73. Царик Л. П. Виховна робота в школі: працюємо за новими стандартами: посіб. Київ, 2019. 176 с.
74. Цимбалару А. Д. Нова українська школа: освітній простір учня початкової школи: навч.-метод. посіб. Київ : Вид. дім «Освіта», 2020. 160 с. URL : <https://salo.li/485F315>
75. Червінська І. Б., Довбенко С. Ю. Теоретико-методичні засади виховної роботи в початковій школі : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. 515 с.
76. Шефер, Бодо Пес на ім'я Мані, або Абетка грошей. Львів : Видавництво Старого Лева, 2008.
77. Щьокіна Є. Ю., Черепанова Н. О., Гужва О. А. Фінансова грамотність як запорука соціального та економічного розвитку держави. Економічні науки. Сер. : Регіональна економіка. 2020. Вип. 17. С. 296–302. http://e-region.lutsk-ntu.com.ua/index.php/ekonomichni_nauky/article/view/78
78. Як навчити дітей управляти грошима – фінансова грамотність для найменших: Блог. 01 вересня 2023. <https://www.universalbank.com.ua/blog/yak-navchiti-ditej-upravlyati-groshima-finansova-gramotnist-dlya-najmenshih>

79. Ярощук Л. Теорія та методика виховання : навч. посіб. Бердянск, 2019. 400 с.
80. Юрій С. І., Кізима Т. О. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій. *Фінанси України*. 2012. № 2 (195). С. 16–25.
81. Kucher, S., Horbatiuk, R. Formation of Financial Literacy as a Key Competence in the Content of Future Primary School Teacher`S Professional Training. *Educological Discourse*, 2024. 46(3), С.63–71. DOI: <https://doi.org/10.28925/2312-5829/2024.3.6>
82. Organisation for Economic Cooperation and Development (2018) Measuring of the Financial Literacy. URL: <http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/measuringfinancialliteracy.htm>
83. Shaping Students' Financial Literacy: The Role of Parents and SocioEconomic Background Programme for International Student Assessment PISA IN FOCUS. 2024. №126. OECD (2023), PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education, PISA, OECD Publishing, Paris, DOI: <https://doi.org/10.1787/53f23881-en>.
84. Stolper O. A., Walter A. Financial literacy, financial advice, and financial behavior. *Journal of Business Economics*. 2017. No. 87. P. 581-643. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11573-017-0853-9>.
85. U.S. Department of the Treasury (2016) Promoting Financial Success in the United States: National Strategy for Financial Literacy 2016 Update. URL: <https://home.treasury.gov/system/files/231/National-Strategy-2016-Update.pdf>
86. Vaaler A., Wilhelm J. Teaching financial literacy through the use of market research and advertising instruction: A Non-traditional approach. *Reference Review*. 2020. No. 48 (2). P. 258-270. DOI: <https://doi.org/10.1108/RSR-11-2019-0081>.

ДОДАТКИ
ДОДАТКИ

Додаток А
Таблиця 1

Відбір змісту освітніх галузей у складі навчального предмету «Я досліджую світ», спрямованого на розвиток фінансової грамотності (на основі типових освітніх програм з початкової освіти) [60]

Освітня галузь у змісті ЯДС	Складники мети освітньої галузі	Очікувані результати	Складники фінансової грамотності
технологічна	здатності до зміни навколишнього світу засобами сучасних технологій без заподіяння йому шкоди до використання технологій для власної самореалізації, культурного і національного самовираження.	Здобувач освіти: дбає про власний побут, задоволення власних потреб та потреб тих, хто його оточує; ефективно використовує природні матеріали, дбаючи про навколишній світ;	планування сімейного бюджету на тривалу перспективу і вироблення стратегії реалізації потреб життєвого циклу уміння розв'язувати фінансові задачі та приймати правильні рішення
соціальна і здоров'я-збережувальна	формування соціальної компетентності та інших ключових компетентностей, активної громадянської позиції, підприємливості, розвитку самостійності через особисту ідентифікацію, застосування моделі здорової та безпечної поведінки, збереження власного здоров'я та здоров'я інших осіб, добробуту та сталого розвитку.	дбає про особисте здоров'я і безпеку, реагує на діяльність, яка становить загрозу для добробуту; визначає альтернативи, прогнозує наслідки, ухвалює рішення з користю для добробуту, власної безпеки та безпеки інших осіб; виявляє підприємливість та поводить етично для поліпшення здоров'я, безпеки та добробуту.	принципи та схеми функціонування фінансового ринку, розуміння природи та функцій фінансових інститутів, ази юридичної та податкової грамотності, розуміння меж відповідальності фінансових інститутів перед клієнтами, а також клієнтів перед фінансовими інститутами, володіння мінімальним фінансовим словником, розуміння відмінностей між готівкою та безготівковими платежами
інформатичн	формування	Здобувач освіти:	Цифрова фінансова

a	інформаційно-комунікаційної компетентності та інших ключових компетентностей, здатності до розв'язання проблем з використанням цифрових пристроїв, інформаційно-комунікаційних технологій та критичного мислення для розвитку, творчого самовираження, власного та суспільного добробуту, навичок безпечної та етичної діяльності в інформаційному суспільстві.	знаходить, подає, перетворює, аналізує, узагальнює та систематизує дані, критично оцінює інформацію для розв'язання життєвих проблем; створює інформаційні продукти та програми для ефективного розв'язання задач/проблем, творчого самовираження індивідуально та у співпраці, за допомогою цифрових пристроїв та без них; усвідомлено використовує інформаційні і комунікаційні технології та цифрові пристрої для доступу до інформації, спілкування та співпраці як творець та (або) споживач, а також самостійно опановує нові технології; усвідомлює наслідки використання інформаційних технологій для себе, суспільства, навколишнього світу та сталого розвитку, дотримується етичних, міжкультурних та правових норм інформаційної взаємодії.	грамотність, відстеження і критичний аналіз фінансової інформації це вміння читати договір та розуміти інформацію, викладену в ньому, порівнювати пропозиції різних компаній, подавати претензію або скаргу в разі, якщо його права порушено, шукати та знаходити інформацію про стан фінансового ринку, а також

Анкета для вчителів
Формування фінансової грамотності дітей та молоді

Шановні вчителі! З метою визначення найбільш ефективних шляхів формування фінансової грамотності здобувачів початкової освіти нами проводиться дослідницька робота. Ваші відповіді допоможуть виявити можливості для впровадження фінансового виховання в освітній процес. Дякуємо за співпрацю!

1. Предмети, які викладаєте

---

2. Посада

---

3. Чи є можливість у предметі, який викладаєте, обговорювати зі школярами питання фінансової освіти

Так

Ні

Важко відповісти

4. На заняттях з якого предмету (які Ви викладаєте) розкриваються питання фінансової освіти?

Математика

Мова та література

Іноземна мова

Я досліджую світ

Дизайн і технології

Мистецтво

5. Оберіть зі списку, які питання з фінансової сфери ви могли б обговорювати з учнями на своїх уроках

Різниця між грошовими величинами

Збереження /заощадження грошей

Ціна і вартість

Розрахунок витрат

Розрахунок різниці в цінах

Співвідношення понять ціна-якість

Фінансові послуги

6. В якому віці необхідно починати обговорювати питання фінансової грамотності з учнями

Дошкільний вік

Молодший шкільний вік

Підлітковий вік

7. Як класний керівник, чи проводите з класом виховну роботу, спрямовану на розвиток фінансової культури

Так

Ні

Важко відповісти

8. Які теми ви б хотіли обговорити зі своїми учнями у позаурочній роботі

Покупки різними способами

Як заробити гроші

Правила поведінки в магазині

Користування банківськими послугами

Інше

9. Чи цікавитеся Ви особисто питаннями фінансової освіти?

Так, коли потрібно розібратися з рахунками

Так, проходжу спеціальні курси

Маю фахову економічну освіту

Не цікавлюся

10. Чи вважаєте Ви, що потрібно формувати фінансову грамотність учнів на заняттях у школі?

Так

Ні, цим займаються позашкільні заклади та громадські організації

Важко відповісти

Відповіді вчителів на питання анкети

<p style="text-align: center;">Анкета для вчителів Формування фінансової грамотності дітей та молоді</p> <p>1. Предмети, які викладаєте <u>Початкові класи</u></p> <p>2. Посада <u>вчитель</u></p> <p>3. Чи є можливість у предметі, який викладаєте, обговорювати зі школярами питання фінансової освіти?</p> <p><u>Так</u> Ні Важко відповісти</p> <p>4. На заняттях з якого предмету (які Ви викладаєте) розкриваються питання фінансової освіти?</p> <p>Математика ✓ Мова та література Іноземна мова Я досліджую світ ✓ Дизайн і технології ✓ Мистецтво</p> <p>5. Оберіть зі списку, які питання з фінансової сфери ви могли б обговорювати з учнями на своїх уроках</p> <p>Різниця між грошовими величинами ✓ Збереження /моцдження грошей ✓ Ціна і вартість ✓ Розрахунок витрат ✓ Розрахунок різниці в цінах ✓ Співвідношення понять ціна-якість ✓ Фінансові послуги ✓</p> <p>6. В якому віці необхідно починати обговорювати питання фінансової грамотності з</p>	<p>Дошкільний вік ✓ Молодший шкільний вік ✓ Підлітковий вік</p> <p>7. Як класний керівник, чи проводите з класом виконувати роботу, спрямовану на розвиток фінансової культури?</p> <p><u>Так</u> ✓ Ні Важко відповісти</p> <p>8. Які теми ви б хотіли обговорити зі своїми учнями у позурочній роботі?</p> <p>Покупки різними способами ✓ Як заробити гроші ✓ Правила поведінки в магазині ✓ Користування банківськими послугами Інше</p> <p>9. Чи цікавитеся Ви особисто питаннями фінансової освіти?</p> <p><u>Так</u>, коли потрібно розібратися з рахунками ✓ <u>Так</u>, проходжу спеціальні курси ✓ Маю фахову економічну освіту Не цікавиться</p> <p>10. Чи вважаєте Ви, що потрібно формувати фінансову грамотність учнів на заняттях у школі?</p> <p><u>Так</u> ✓ Ні, цим займаються позашкільні заклади та громадські організації Важко відповісти</p>
<p style="text-align: center;">Анкета для вчителів Формування фінансової грамотності дітей та молоді</p> <p>1. Предмети, які викладаєте <u>Математика</u></p> <p>2. Посада</p> <p>3. Чи є можливість у предметі, який викладаєте, обговорювати зі школярами питання фінансової освіти?</p> <p><u>Так</u> Ні Важко відповісти</p> <p>4. На заняттях з якого предмету (які Ви викладаєте) розкриваються питання фінансової освіти?</p> <p>Математика <u>(міг так розв'язування прикладних задач)</u> Мова та література Іноземна мова Я досліджую світ Дизайн і технології Мистецтво</p> <p>5. Оберіть зі списку, які питання з фінансової сфери ви могли б обговорювати з учнями на своїх уроках</p> <p>Різниця між грошовими величинами ✓ Збереження /моцдження грошей ✓ Ціна і вартість ✓ Розрахунок витрат ✓ Розрахунок різниці в цінах ✓ Співвідношення понять ціна-якість Фінансові послуги</p> <p>6. В якому віці необхідно починати обговорювати питання фінансової грамотності з</p>	<p>Дошкільний вік Молодший шкільний вік ✓ Підлітковий вік ✓</p> <p>7. Як класний керівник, чи проводите з класом виконувати роботу, спрямовану на розвиток фінансової культури?</p> <p><u>Так</u> Ні Важко відповісти ✓</p> <p>8. Які теми ви б хотіли обговорити зі своїми учнями у позурочній роботі?</p> <p>Покупки різними способами Як заробити гроші ✓ Правила поведінки в магазині Користування банківськими послугами ✓ Інше ✓</p> <p>9. Чи цікавитеся Ви особисто питаннями фінансової освіти?</p> <p><u>Так</u>, коли потрібно розібратися з рахунками ✓ <u>Так</u>, проходжу спеціальні курси Маю фахову економічну освіту Не цікавиться</p> <p>10. Чи вважаєте Ви, що потрібно формувати фінансову грамотність учнів на заняттях у школі?</p> <p><u>Так</u> ✓ Ні, цим займаються позашкільні заклади та громадські організації Важко відповісти</p>

Анкета для вчителів
Формування фінансової грамотності дітей та молоді

1. Предмети, які викладаєте
Географія, музичне мистецтво

2. Посада
Вчитель

3. Чи є можливість у предметі, який викладаєте, обговорювати зі школярами питання фінансової освіти?
 Так
 Ні

Важко відповісти

4. На заняттях з якого предмету (які Ви викладаєте) розкриваються питання фінансової освіти?
Математика
Мова та література
Іноземна мова
Я досліджую світ
Дизайн і технології
Мистецтво, *світлографія*

5. Оберіть зі списку, які питання з фінансової сфери ви могли б обговорювати з учнями на своїх уроках
Різниця між грошовими величинами
Збереження /зощадження грошей
Ціна і вартість
Розрахунок витрат
Розрахунок різниці в цінах
Співвідношення понять ціна-якість
Фінансові послуги

6. В якому віці необхідно починати обговорювати питання фінансової грамотності з учнями

Дошкільний вік
Молодший шкільний вік
Підлітковий вік

7. Як класний керівник, чи проводите з класом інкову роботу, спрямовану на розвиток фінансової культури
Так
Ні
Важко відповісти

8. Які теми ви б хотіли обговорити зі своїми учнями у позурочній роботі
Покупки різними способами
Як заробити гроші
Правила поведінки в магазині
Користування банківськими послугами
Інше

9. Чи цікавитеся Ви особисто питаннями фінансової освіти?
Так, коли потрібно розібратися з рахунками
Так, проходжу спеціальні курси
Маю фахову економічну освіту
Не цікавлюся

10. Чи вважаєте Ви, що потрібно формувати фінансову грамотність учнів на заняттях у школі?
Так
Ні, цим займаються позашкільні заклади та громадські організації
Важко відповісти

Анкета для вчителів
Формування фінансової грамотності дітей та молоді

1. Предмети, які викладаєте
українська мова та література

2. Посада
-

3. Чи є можливість у предметі, який викладаєте, обговорювати зі школярами питання фінансової освіти?
Так
 Ні

Важко відповісти

4. На заняттях з якого предмету (які Ви викладаєте) розкриваються питання фінансової освіти?
Математика
Мова та література
Іноземна мова
Я досліджую світ
Дизайн і технології
Мистецтво

5. Оберіть зі списку, які питання з фінансової сфери ви могли б обговорювати з учнями на своїх уроках
Різниця між грошовими величинами
Збереження /зощадження грошей
Ціна і вартість
Розрахунок витрат
Розрахунок різниці в цінах
Співвідношення понять ціна-якість
Фінансові послуги

6. В якому віці необхідно починати обговорювати питання фінансової грамотності з учнями

Дошкільний вік
Молодший шкільний вік
Підлітковий вік

7. Як класний керівник, чи проводите з класом інкову роботу, спрямовану на розвиток фінансової культури
Так
Ні
Важко відповісти

8. Які теми ви б хотіли обговорити зі своїми учнями у позурочній роботі
Покупки різними способами
Як заробити гроші
Правила поведінки в магазині
Користування банківськими послугами
Інше

9. Чи цікавитеся Ви особисто питаннями фінансової освіти?
Так, коли потрібно розібратися з рахунками
Так, проходжу спеціальні курси
Маю фахову економічну освіту
Не цікавлюся

10. Чи вважаєте Ви, що потрібно формувати фінансову грамотність учнів на заняттях у школі?
Так
Ні, цим займаються позашкільні заклади та громадські організації
Важко відповісти

Анкета для вчителів
Формування фінансової грамотності дітей та молоді

1. Предмети, які викладаєте
Українська мова, укр. мова, читання,
мат.
2. Посада
вчитель
3. Чи є можливість у предметі, який викладаєте, обговорювати зі школярами питання фінансової освіти?
- Так
 Ні
- Важко відповісти
4. На заняттях з якого предмету (які Ви викладаєте) розкриваються питання фінансової освіти?
- Математика
Мова та література
Іноземна мова
Я досліджую світ
Дизайн і технології
Мистецтво
5. Оберіть зі списку, які питання з фінансової сфери ви могли б обговорювати з учнями на своїх уроках
- Різниця між грошовими величинами
Збереження /законсервування грошей
- Ціна і вартість
Розрахунок витрат
Розрахунок різниці в цінах
Співвідношення понять ціна-вартість
Фінансові послуги
6. В якому віці необхідно починати обговорювати питання фінансової грамотності з учнями

- Дошкільний вік
 Міжшкільний шкільний вік
Підлітковий вік
7. Як в класній кімнаті, чи приводите з класом питання роботи, спрямовану на розвиток фінансової культури
- Так
Ні
Важко відповісти
8. Які теми ви б хотіли обговорити зі своїми учнями з позаурочною роботою
- Покупки різними способами
Як заробити гроші
 Правила поведінки в магазині
Користування банківськими послугами
Інше
9. Чи цікавитесь Ви особисто питаннями фінансової освіти?
- Так, коли потрібно розібратися з рахунками
Так, проходжу спеціальні курси
Маю фахову економічну освіту
Не цікавлюся
10. Чи вважаєте Ви, що потрібно формувати фінансову грамотність учнів на заняттях у школі?
- Так
Ні, чим займаються позашкільні заклади та громадські організації
Важко відповісти

Додаток В

Питання для інтерв'ювання учнів початкової школи

Інтерв'ювання учнів передбачає розмову з ними в довільній формі з записом їх відповідей. Запис може бути графічний, аудіо або відео (за згоди). Рекомендується проводити інтерв'ю під час ранкових зустрічей. Одна зустріч може містити до 6 питань.

Зустріч 1

Які назви грошових одиниць ви знаєте?

Які гроші використовують в Україні? В інших країнах?

Для чого людям гроші? (для того, щоб обмінювати їх на товари, що потрібні)

Гроші були завжди чи ні? Як обходилися люди без грошей? (обмінювали те, що потрібно, на те, що зайве)

Де беруться гроші (в родині)?

Зустріч 2

Чи знаєте ви, скільки коштують різні товари? (можна конкретизувати по темі: продукти, речі, дрібна та велика побутова техніка, будинок, авто тощо)

Чому різні речі коштують по-різному? Як визначають ціну товару?

Чи розповідають дорослі в родині, скільки потрібно грошей для великої покупки? Скільки витрачають на продукти? Скільки витрачають на розваги?

Скільки треба на учнівське приладдя?

Зустріч 3

Чи беруть вас батьки з собою, коли їдуть за покупками?

Чи були ви в супермаркеті? Чим відрізняється супермаркет від звичайної крамниці?

Чи ходите в крамницю самі? Що купуєте?

Що треба купувати обов'язково? Що не обов'язково купувати?

Де що продається? Які бувають види крамниць?

Зустріч 4

Чи може бути так, що дорослим не вистачає грошей? Чому так буває?

Чи може хтось допомогти, коли дорослому не вистачає зароблених грошей?

Чи можна зробити покупку (наприклад, комп'ютер) без грошей?

Як зробити так, щоб гроші накопичувалися?

Чи буває так, що Вам хочеться, щоб у вас були гроші?

Скільки грошей вам потрібно зараз?

Якщо Вам дають гроші, ви одразу їх витрачаєте, чи відкладаєте і накопичуєте?

Що таке банк? Які банки ви знаєте? Для чого вони існують?

Які послуги надають банки людям?

**Анкета для батьків
«Фінансова грамотність дітей молодшого шкільного віку»**

Шановні батьки! Пропонуємо Вам відповісти на питання, які дадуть нам уявлення про обізнаність дітей щодо сімейного та особистого бюджету, їх розуміння прибутків і витрат, участі їх у фінансовій діяльності родини тощо. Ваші відповіді будуть цінні для нас у впровадженні тем з фінансової грамотності у початковій школі.

1. Скільки років дитині?

6

7

8

9

10

2. На Вашу думку, чи обов'язково давати дитині молодшого шкільного віку кишенькові гроші

Так

Ні

Іноді

3. Яким чином Ви виділяєте кошти для особистого бюджету дитини

Даємо раз на тиждень фіксовану суму

Даємо, коли просять (на смачненьке)

Дозволяю залишити решту, якщо дитина сама робить покупки в крамниці

Іноді, коли дозволяє сімейний бюджет

Даруємо на день народження

Не даємо, тому що ще рано

4. Як Ви вважаєте, в якому віці потрібно починати давати дитині кишенькові гроші:

Коли вперше попросить «купи»

5-7 років

8-9 років

10-11 років

Старше 12 років

Вважаю, що це не потрібно

5. В якому віці дитина може спробувати заробляти перші гроші?

5-7 років

8-9 років

10-11 років

Старше 12 років

6. За яку роботу дитина може отримати гроші як платню

Завдання від батьків

Допомога знайомим як підробіток

Продаж виробів, виготовлених власноруч

Продаж малюнків

«премія» за особливі успіхи в навчанні

7. Чи знає дитина, яким чином дорослі в сім'ї заробляють гроші?

Ми говоримо про те, скільки заробляють мама і тато

Ми не обговорюємо ці питання, але частково дитина знає

Ми не розповідаємо дитині, скільки хто отримує

8. З якого віку Ви почали брати дитину з собою, коли робите покупки?

З народження

З 3-5 років

З 6-8 років

Не беремо з собою

9. Якщо Ви робите покупки разом з дитиною, чи дозволяєте їй вибрати і купити щось для себе?

Так, лише щось одне
 Так, але проговорюю чітку суму для його/її покупки
 Так, все, що захоче
 Так, якщо вистачає грошей
 Не дозволяю, тому що знаю краще, що потрібно

10. Чи обговорюєте з дитиною позитивні приклади вдалого розподілу грошей з власного життя?

Так, постійно/часто
 Так, іноді
 Якщо дитина запитає
 Не обговорюємо це

11. Якими іншими шляхами дитина отримує знання про фінанси?

Мультфільми відповідної тематики
 Ігри
 Фільми/відео
 Інше

12. Чи пропонуєте Ви дитині такі ситуації, коли їй треба вирішити фінансові питання:

Пропоную вибір – купити щось зараз або зберегти ці гроші на майбутню покупку
 Обрати подарунок на день народження або збирати кошти
 Дарую скарбничку і обговорюю накопичення коштів
 Ваш варіант

13. Як би Ви розраховали, скільки кишенькових грошей можна давати дитині 8-9 років на 1 день?

Вартість обіду/булочки
 До 5 гривень
 10 гривень
 20 гривень
 50 гривень
 100 гривень і більше

14. Чи буває таке, що дитина не погоджується з сумою кишенькових грошей?

Так
 Ні

15. Якщо дитина вимагає більше кишенькових грошей, а ваш бюджет цього не передбачає?

Просто скажу, що це неможливо
 Дозволю, якщо аргументує, який їй/йому потрібен бюджет на тиждень
 Обговоримо усією родиною

Чи практикуєте Ви оплату дитині за якісь домашні обов'язки?

Так

Ні

Тільки зі старшими дітьми

16. Якщо даєте гроші за виконані домашні обов'язки, конкретизуйте, за що

- Прибирання у власній кімнаті
- Допомога у прибиранні всього будинку/квартири
- Самостійний похід в крамницю за покупками
- Непередбачувані справи (непостійні)
- Догляд за домашньою худобою
- Допомога у приготуванні їжі для родини

17. Ви вважаєте себе ощадливою людиною?

Так

Ні

Важко відповісти

18. Чи даєте знати дітям про співвідношення ваших прибутків і витрат? (чи обговорюєте, скільки витратили із отриманих)

Так, практично завжди

Ніколи

Іноді

19. Чи давали Вам Ваші батьки кишенькові гроші?

Так, регулярно

Так, іноді

Не давали

Ваш варіант

20. Чи користуєтеся Ви банківськими фінансовими послугами?

Так, маю дебетну (зарплатну) банківську карту

Так, маю дебетну (зарплатну) та кредитну банківські карти

Так, маю депозит в банку

Не користуюся послугами банку

21. Чи оформлювали Ви для дітей дитячі банківські рахунки?

Так

Ні

Під разову потребу (нагорода за участь у конкурсі, змаганнях тощо)

Гра «Банк»

Мета: формувати фінансову компетентність учнів, надати знання про діяльність банківських установ, особливості надання банківських послуг клієнтам, ознайомити з поняттями «заощадження», «прибутки і витрати», «кредит», виховувати звичку до заощадження та накопичення коштів.

Учасники: директор відділення банку; касир; кредитний експерт; охоронець; підприємець; вчитель, клієнти інших категорій.

Форма проведення: ділова гра.

Хід гри

I. Вступна частина.

Вчитель: Вітаю, друзі! Відгадайте, що я вам підготувала? В яку гру ми будемо грати? (Діти здогадуються за картками, бейджами та вивіскою «каса»).

Так, ми будемо грати в «Банк». Але перш, ніж ми отримуємо свої ролі, давайте поговоримо.

Бесіда

Як ви думаєте, «багато грошей» - це скільки? Де можна зберігати велику суму грошей? Скільки грошей можна покласти на зберігання в банк (найменша сума)? Для чого банківська карта? Для чого її використовують? Які послуги надає банк?

Яка назва буде у нашого банку?

II. Основна частина

Розподіл ролей (функцій).

Нам потрібні такі учасники: директор відділення банку; касир; кредитний експерт; охоронець; підприємець; вчитель, клієнти інших категорій. Шляхом використання «сортувального капелюха», «колеса фортуни» або за вибором самих учнів.

«Робочий день у банку».

Ранок в банку починається з прибуття працівників: їх зустрічає охоронець. Працівники займають свої місця. По черзі надходять клієнти і звертаються до експертів, касира зі своїми питаннями. Працівники обслуговують клієнтів. Водночас обговорюються поточні питання щодо основних понять та принципів роботи банку.

III. Заключний етап.

Підсумки.

Фотозвіт про проведення гри «Банк»

Додаток Е

Гра «В супермаркеті»

Мета: змодельовати поведінку учнів у ситуації здійснення покупок в крамниці (супермаркеті), закріпити знання про грошові одиниці, касовий апарат та способи обчислення при здійсненні покупок, тренуватися в обчисленні решти при здійсненні покупок, обирати товари відповідно до мети і бюджету; виховувати звички до усвідомленого відповідального споживання, ввічливого спілкування в крамниці.

1. Картка для проведення гри «Фінансове бінго»

Фінансове бінго

Даючи відповідь на питання, закрій відповідною фішкою картку.

Який грошовий
знак
виготовляється
з металів?

Як називається
одна паперова
гривня по-
іншому?

Які назви
грошових
одиниць в
Україні?

Яка найбільша
монета за
номиналом?

Яка найменша
банкнота за
номиналом?

Скільки копійок
в одній гривні?

2. Матеріали для гри «Фінансове бінго»

Обігові монети України

1 та 2 гривні в обігу з 27 квітня 2018 року

5 гривень в обігу
з 20 грудня 2019 року

10 гривень введення
в обіг у середині 2020 року

Банкноти

Обігові та розмінні монети

Карбування
припинене

1. Історія і історичні постаті

Монета київського князя Володимира Великого
(із сайту НБУ <https://bank.gov.ua/ua/uah/uah-history>)

2. Фрагмент інтерактивної гри «Адвент-календар чарівника з платіжної безпеки» (із сайту «Талан»
<https://calendar.myadvent.net/?id=4qz2nfev774hpxaapavbslpaahl9w6dx>)

crosswordlabs.com/embed/2023-11-22-247

Кросворд з історії грошового обігу

Across

- ✓2. Цим терміном називають захищені гроші, коштовності або інші цінні речі.
✓4. Автор ескізів перших українських паперових грошових знаків номіналом 100 карбованців.
6. Продукт праці, який виробляється для задоволення потреб шляхом купівлі-продажу.
7. В часи Давньої Рвсі вона була лічильною та ваговою

Down

- ✓1. Дисципліна, що вивчає монети та відтворює історію грошового обігу.
3. Прямий безгрошовий обмін товарами або послугами.
5. Сировина для виготовлення банкнотного паперу.
9. Вартість грошових знаків, яка встановлена на момент введення їх в обіг.

Сертифікат про участь у конференціях

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ДОШКІЛЬНОЇ, ПОЧАТКОВОЇ
ОСВІТИ І МИСТЕЦТВ

СЕРТИФІКАТ
Марини Куліш

УЧАСНИКА(-ЦІ) ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
СТУДЕНТСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СУЧАСНОЇ
ОСВІТИ ТА НАУКИ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ ІДЕЙ К. Д. УШИНЬСЬКОГО
(1823/1824-1870/1871)»

ОБСЯГ: 6 годин (0,2 кредити ЄКТС)
29 березня 2024 р.

Ректор
університету проф. Олег ШЕРЕМЕТ

Декан
факультету проф. Світлана СТРИЛЕЦЬ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КОМУНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ХОРТИЦЬКА НАЦІОНАЛЬНА НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА АКАДЕМІЯ» ЗАПОРІЗЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ РАДИ
ОБЛАСНИЙ КОЛЕДЖ «КРЕМЕНЧУЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ТЕХНОЛОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ІМЕНІ А.С. МАКАРЕНКА» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ФАХОВИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ КОЛЕДЖ ХОРТИЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
КЗ «НІКОПОЛЬСЬКИЙ ФАХОВИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ КОЛЕДЖ» ДОР»

СЕРТИФІКАТ
№ 0606/с-2024
засвідчує, що

КУЛІШ МАРИНА ВІТАЛІЇВНА
взяв (ла) участь у роботі III Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції
«ОСВІТА ХХІ СТОЛІТТЯ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР»

Кількість годин: 8 год. / 0,3 кред. ECTS

24 травня 2024 р.
м. Нікополь

В.о. директора коледжу,
кандидат педагогічних наук Любов КРАМАРЕНКО

